

Analysis of the Siyāqi Notebook (Daftcheh) of Revenue and Expenditure of the Province of Astarābād and Gorgān, 1313 AH

 Hasan Zandiyeh

 Ahmad Dastvan

 Hosein Farazmand

Submitted: 2025-07-27 Revised: 2025-09-24 Accepted: 2025-10-08 Published: 2026-09-23 pp.140-183

Abstract

Astaraabad and Gorgan, due to their association with the Qajar tribe, have always held great significance during the Qajar period. It was expected that the Qajars would pay special attention to the economic conditions and the development of the region. However, an examination and analysis of the revenue and expenditure ledgers does not support this expectation. This study focuses on the transcription and re-examination of the revenue and expenditure manual of Astaraabad and Gorgan, alongside a statistical analysis of it, to explore not only the developments in the Astaraabad and Gorgan region during the governorship of Vahid-Allah Mirza but also shed light on some aspects of the economic history of the Qajar period. The research method in this paper is descriptive-analytical, based on document-based and library research. The findings of this study indicate that during the Qajar era, most of the taxes collected from the provinces and regions, including Astaraabad and Gorgan, were allocated to governmental expenses, military costs, salaries of civil servants, and royal princes, with very little being spent on the region itself. This practice not only hindered the local economic growth but also contributed to the minimal amount of tax revenue reaching the central treasury.

Keywords: Iran, Qajar, financial documents, Astaraabad and Gorgan, revenue and expenditure manual.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

References:

Manuscripts

1. Sa'adat-nāmah (Risālah-i Falakiyyah) by 'Abdullāh ibn 'Alī Falak 'Alāy Tabrīzī, Islamic Consultative Assembly Library (ICASL) , Catalogue No. 6541.
2. Documents
3. Ledger of Revenues and Expenditures of Qūyūnlū Astarābād and Gorgān: Revenues Belonging to His Most Exalted Majesty the Sepahsālār." Central Library and Documentation Center of the University of Tehran, Catalogue No.9161.
4. Document No. 68, Q Collection." Contemporary History of Iran Institute.

Books

5. Abbott, Keith Edward (1990). Cities and Trade of Iran in the Qajar Period: Consul Abbott's Report on the Economy and Society of Iran (1847–1866). Translated by Seyyed Abdolhossein Raeissadat. Tehran: Amirkabir.
6. Ādamīyat, Ferēdūn (1972). The Idea of Progress and the Rule of Law in the Age of Sepahsālār. Tehran: Kharazmi.
7. Ayati, Abdolhossein (Ed.) (2007). Mir'āt al-Vaqāyī'-i Muzaffarī. Vol. 2. Tehran: Mirās-e Maktub.
8. Bāmdād, Mehdī. Biographies of the Men of Iran. Vol. 3. Tehran: Zavvār, n.d.
9. Barnes, Alex (1987). Barnes's Travelogue: Journey to Iran during the Reign of Faṭḥ-'Alī Shāh Qājār. Translated by Hassan Soltānifar. Mashhad: Astan Quds Razavi Publications.
10. Bayānī, Bahman (2012). The Notebook of Revenue and Expenditure of All the Vilayets of the Protected Realms for the Year 1304 AH. Tehran: Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly.
11. Böhler (1977). Böhler's Travelogue (Geography of Rasht and Māzandarān). Edited by Ali-Akbar Khodāparast. Tehran: Tous.
12. Curzon, George Nathaniel (1994). Persia and the Persian Question. Translated by Gholāmali Vahīd Māzandarānī. Vols. 1 & 2. Tehran: Elmi Farhangi.
13. Etemād-os-Saltaneh, Mohammad-Hasan (1966). Memoirs (Rūznāmeh-ye Khāterāt). Edited by Iraj Afshār. Tehran: Amirkabir.
14. Etemād-os-Saltaneh, Mohammad-Hasan (1984). Al-Ma'āther va'l-Āthār. Vol. 1. Edited by Iraj Afshār. Tehran: Ostureh.
15. Flor, Willem (2012). Weights and Measures in the Qajar Era. Translated by Mostafā Nāmdārī Monfared. Tehran: Ābād-boum.
16. Forūghī Eṣfahānī, Mohammad Mehdī (1999). Forūghestān. Edited by Iraj Afshār. Tehran: Mirās-e Maktub.
17. Gurkhanchī (Şūlat-i Nizām), Mohammad Alī (1981). Nokhbeh-ye Seyfiyeh. Edited by Mansoureh Ettehādīyeh. Tehran: Nashr-e Tārīkh-e Iran.
18. H.L. Rabino (1986). Māzandarān and Astarābād. Translated by Gholāmali Vahīd Māzandarānī. Tehran: Elmi Farhangi.
19. Issawi, Charles (1983). The Economic History of Iran (1800–1914). Translated by Ya'qūb Āzhand. Tehran: Gostareh.

20. Jamāl-zādeh, Mohammad Alī (1983). *Ganj-e Shāyghān*. 1st ed. Tehran: Ketāb-e Tehran.
21. Kāẓem Beygī, Mohammad Alī (2021). "Opposition to Mismanagement in Qajar Iran: The Revolt in Astarābād (1892)." *Social History Studies*, Vol. 11, No. 2.
22. Kāẓem Beygī, Mohammad Alī (2010). "Russia, the Caspian Sea and Astarābād: Report of Taylor Thomson, Attaché of the British Political Mission in Tehran (April 15, 1846)." Translated by Mohammad Alī Kāẓem Beygī. *Historical Studies Quarterly*, Vol. 7, No. 28.
23. Kāẓem Beygī, Mohammad Alī & Hosseini, Seyyed Mostafā (2011). "Provincial Taxes and Expenditures in the Qajar Period: The Dastūr al-‘Amal Notebook of Revenue and Expenditure of Bastām and Shāhrūd (1878–1879)." *History and Islamic Civilization*, Vol. 7, No. 13.
24. Khānizādeh, Mehdī & Hasanābādī, Abolfazl (2015). "The Organization and Internal Structure of the Qajar Army Based on the Collection of Hasan Zadeh in the Astan Quds Razavi Documents Center." *Ganjīneh-ye Asnād*, Vol. 25, No. 3.
25. Lambton, A.K.S. (1983). *Landlord and Peasant in Persia*. Translated by Manouchehr Amīrī. Tehran: Elmi Farhangi.
26. Lambton, A.K.S. (2009). "Land Tenure and Revenue Administration in the Nineteenth Century." In: *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic. Edited by Peter Avery. Translated by Morteza Sāghebfar. Tehran: Jāmī.
27. Litten, Wilhelm (1988). *Iran: From Peaceful Penetration to Protectorate (1860–1919)*. Translated by Maryam Mīr-Ahmadi. Tehran: Mo‘īn.
28. Mackenzie, Charles Francis (1980). *Northern Travelogue (Safarnāmeḥ-ye Shomālī)*. Edited by Mansoureh Ettēhādīyeh (Nizām Māfi). Tehran: Gostareh.
29. Melgunov, Grigory Valerianovich (1997). *The Southern Shores of the Caspian Sea, or the Northern Provinces of Iran*. Translated by Amīr Houshang Amīnī. Tehran: n.p.
30. Mīrzā Ebrāhīm (1976). *Travelogue of Astarābād, Māzandarān and Gīlān*. Edited by Mas‘ūd Golzārī. Tehran: Iran Cultural Foundation.
31. Mo‘īn, Mohammad (1963–1974). *Farhang-e Fārsī-ye Mo‘īn (Mo‘īn Persian Dictionary)*. 6 vols. Tehran: Amirkabir.
32. Morier, James (2007). *The Second Journey through Persia*. Translated by Abolghāsem Sarī. Tehran: Tous.
33. Mossadegh, Mohammad (1987). *Memoirs and Sorrows of Dr. Mohammad Mossadegh*. Preface by Gholāmhossein Mossadegh. Edited by Iraj Afshār. Tehran: Elmi Farhang.
34. Mostowfī, Abdollāh (1992). *The Story of My Life: A Social and Administrative History of the Qajar Era*. Vol. 1. Tehran: Zavvār.
35. Neyestānī, Javād (2010). *Golestāneh*. Tehran: Peyk-e Reyhān.
36. Pourshāfe‘ī, Majīd (2006). *Economy of the Alley: A Report on Iran's National Currency, Cost of Living and Wages*. Tehran: Gām-e No.
37. Razmārā, Alī (1941). *Military Geography of Iran: Gorgān and the Caspian Sea*. Tehran: n.p.
38. Reza‘ī, Omīd (2011). *An Introduction to Shar‘ah Documents of the Qajar Period*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
39. Rostā‘ī, Mohsen (2016). *Historical Literature and Bureaucracy in Iran: From the Mongol Period to the Beginning of the Safavid State, Based on Persian Prose Texts and Historical Written Documents*,

with an Emphasis on the Study of Chancellery-Social Terms and Diplomatics (7th–9th Centuries AH). Tehran: Nedā-ye Tārīkh.

40. Rostāī, Mohsen (2023). Mahmūd Khān Ehteshām-os-Saltaneh and a Re-reading of the Siyāq Notebook of Revenue and Expenditure of Dār-os-Sa'ādeh Zanjān, Nāserī Era, 1311 AH. Tehran: Mehrandish.
41. Rashtī, Mīrzā Ebrāhīm (1976). Travelogue of Astarābād, Māzandarān and Gīlān. Edited by M. Golzārī. Tehran: Iran Cultural Foundation.
42. Šafīnezahād, Javād (2008). An Effort in Teaching the Siyāq Script. Tehran: National Library and Archives of the Islamic Republic of Iran.
43. Šahhat-e Manesh, Rezā; Dastvān, Ahmad; Āghabeygīpūr, Mostafā (2022). "Analysis of the Tax Notebooks of Revenue and Expenditure of Hamadān and Qarāgūzlū Provinces in 1887 and 1888." Research Journal of Islamic Civilization History, Vol. 55, No. 1.
44. Shahbāzī Farāhānī, Dāryūsh (2001). History of Coinage in the Qajar Era. Tehran: Būrkeh-yī.
45. Shawqī, Abbās (1935). Dasht-e Gorgān. Tehran: Khāvar.
46. Tafreshī. Khulāseh al-Siyāq (lithograph). National Library and Archives of Iran, Catalogue No. 9563-6.
47. Tāherī, Abolghāsem (1968). Historical Geography of Gīlān, Māzandarān and Azerbaijan in the Eyes of Travelers. Tehran: Publications of the Central Council of the Commemoration of the Iranian Monarchy.
48. Zabīhī, Masīh (1969). Astarābād-nāme. In collaboration with Iraj Afshār & Mohammad Taqī Dānesh Pazhūh. Tehran: Iran-Zamin Cultural Publications.

doi تحلیل کتابچه سیاقی جمع و خرج ولایت استرآباد و گرگان ۱۳۱۳ ق.

حسین فرازمند

احمد دستوان

حسن زندیه

از صفحه ۱۴۰ تا صفحه ۱۸۳ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

چکیده

استرآباد و گرگان به دلیل خاستگاه ایل قاجار، همواره در دوره قاجاریه از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بود و انتظار می‌رفت قاجارها توجه ویژه‌ای به اوضاع اقتصادی و عمران و آبادی آن داشته باشند؛ اما بررسی و تجزیه و تحلیل کتابچه‌های جمع و خرج چنین مطلبی را تأیید نمی‌کند. این پژوهش به استنساخ و بازخوانی دستورالعمل کتابچه جمع و خرج استرآباد و گرگان و نیز بررسی آماری آن پرداخته تا علاوه بر بررسی تحولات ناحیه استرآباد و گرگان در زمان وجیه‌الله میرزا حاکم این ولایت، گوشه‌ای از تاریخ اقتصادی قاجاریه را نیز تبیین نماید. روش پژوهش در این مقاله به صورت توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای است. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که در دوره قاجاریه مالیات‌هایی که از ایالات و ولایات و از جمله استرآباد و گرگان گرفته می‌شد، اکثر آن برای هزینه‌های دیوانی، قشون، مواجب‌بگیران و شاهزادگان‌ها صرف می‌گردید و هزینه بسیار ناچیزی خرج آن ولایت می‌شد. همین رویه سبب می‌شد تا علاوه بر آن که اقتصاد محلی رشدی نداشته باشد؛ بلکه باعث می‌گردید تا از این مالیات مقدار اندکی به خزانه مرکزی برسد.

واژه‌های کلیدی: ایران، قاجار، اسناد مالی، استرآباد و گرگان، کتابچه جمع و خرج.

Cite this article: Hasan Zandiyeh. Ahmad Dastvan. Hosein Farazmand. (2026). Analysis of the Siyāqi Notebook (Daftcheh) of Revenue and Expenditure of the Province of Astarābād and Gorgān, 1313 AH. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskhah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). Vol-5, Issue-2, 140-183. <https://doi.org/10.22034/crtc.2026.561024.1211>

مقدمه

اسناد مالی به عنوان یکی از منابع دست اول، در شناسایی تاریخ اقتصادی و اجتماعی هر کشور نقش مهمی دارند. کتابچه های سیاقی از جمله این موارد به شمار می آیند که به دلیل رابطه ی مستقیمی که بین اثر و مؤثر برقرار می کنند، نسبت به دیگر منابع اقتصادی از ارجحیت بیشتری برخوردارند. این کتابچه های سیاقی انواع مختلف و گوناگونی را شامل می شوند؛ برخی از آنها مربوط به دخل و خرج ایالات و ولایات است و بخشی دیگر مربوط به درآمد و هزینه های کل کشور (ممالک محروسه) است.

پژوهش و غور در اسناد به ویژه اسناد مالی، یکی از مهم ترین ضروریاتی است که شایسته است پژوهشگران حوزه سندشناسی و مورخان به آن توجه ویژه ای داشته باشند. این نکته به خاطر آن گفته شد که اکثر تحقیقات تاریخ اقتصادی فاقد بهره گیری از این دست کتابچه ها است. در صورتی که این اسناد می توانند زوایای پنهان زیادی از تاریخ اقتصادی ایران را آشکار کنند.

کتابچه های سیاقی، بخشی از اسناد مالی هستند. این اسناد از جهت به کارگیری خط سیاق دشواری های زیادی برای پژوهشگران دارند؛ اما از جهت دیگر تبیین و تحلیل تاریخ اقتصادی دوران قاجار بدون توجه به این اسناد ناقص خواهد بود. با بررسی محتوایی و صوری این اسناد، می توان اطلاعات با ارزشی از تاریخ اقتصادی و اوضاع اجتماعی این دوره به دست آورد. با توجه به اهمیت گفته شده درباره این اسناد، سؤال اساسی پژوهش حاضر این است که ساختار این اسناد که در دوره قاجار و زمان حکمرانی سپهسالار^۱ در سال ۱۳۱۳ ق تنظیم شده چگونه است و ویژه به حیث محتوایی متضمن چه مطالبی است و مطالعه محتوایی این اسناد چه کمکی به فهم تاریخ اقتصادی دوره مذکور می کند؟ بر این اساس، پژوهش حاضر در نظر دارد تا در مرحله اول به استنساخ کتابچه و در مرحله بعد به بررسی محتوایی این اسناد بپردازد. لازم به ذکر است که در این پژوهش کتابچه سیاقی به عنوان پایه و اساس تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است.

۱. وجیه الله میرزا (۱۲۷۱-۱۳۲۲ ق) شاهزاده قاجار و از دولتمردان دوران ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه و در ایام سلطنت مظفرالدین شاه سپهسالار و فرمانده کل سپاه ایران بود. او در سال ۱۳۱۳ ق به حکمرانی استرآباد و گرگان منصوب شد. (ملک المورخین، ۱۳۸۶، ۲: ۷۳۱-۷۳۲).

اهداف طرح و سؤالات تحقیق

جهت پرداختن به کتابچه های مالیاتی این سوال مطرح شد که کتابچه های مالیاتی استرآباد و گرگان مشتمل بر چه عواید، هزینه ها و اطلاعات اقتصادی است و چه کمکی به فهم تاریخ دیوانی و اقتصادی منطقه می کند؟ با بررسی مقدماتی این فرضیه طرح شد که میان شیوه جمع و خرج مالیات با ساختار سیاسی و اجتماعی عصر قاجار رابطه دوسویه ای برقرار بود، توزیع و اختصاص درآمدهای مالیاتی به افراد و گروه های مختلف، حاکی از اهمیت نقش و پایگاه اجتماعی آنان در نزد نظام قاجاری است.

پیشینه پژوهش

با وجود تعداد بسیار زیاد اسناد و کتابچه های سیاقی، تا کنون فقط چند کتاب و مقاله در این زمینه منتشر شده و کماکان کمبود پژوهش های مفصل و جامع، در این رابطه احساس می شود. در اینجا به معرفی چند مقاله که به موضوع این پژوهش ارتباط دارد، اشاره می شود:

«کتابچه خالصه جات انبار ذخیره به خط سیاق (۱۳۰۶ ه.ق)^۱»، «کتابچه مواجب و سیورسات اطباء و جراحان فوج ظل السلطان^۲»، «بازخوانی کتابچه جمع و خرج حکومتی ظل السلطان (خوزستان و بختیاری) ۱۳۰۳ ق به خط سیاق^۳»، «بازخوانی کتابچه جمع و خرج ولایات ایران در عصر ناصری^۴»، «مالیات و هزینه های ولایات در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ ه.ق)^۵»، «بررسی و بازخوانی کتابچه جمع و خرج منطقه فال و اسیر و علامرودشت و گله دار (۱۳۰۵ ق)^۶»، «بازخوانی کتابچه جمع و خرج غله اصفهان (۱۳۰۳ ق)^۷»، «بررسی، تحلیل و بازخوانی اسناد مالی در عصر قاجار، مطالعه موردی: (کتابچه جمع و خرج همدان و قراگوزلو ۱۲۷۹ ق)^۸».

۱. اسدالله عبدلی آشتیانی (۱۳۹۲)، پیام بهارستان، س ۶، ش ۲۱.

۲. ----- (۱۳۹۲)، پیام بهارستان، س ۵، ش ۱۹.

۳. محسن روستایی (۱۳۸۱)، گنجینه اسناد، شماره ۴۷ و ۴۸.

۴. محسن روستایی و اسدالله عبدلی آشتیانی (۱۳۹۱)، پیام بهارستان، س ۵، ش ۱۸.

۵. محمد علی کاظم بیگی و مصطفی سید حسینی، تاریخ و تمدن اسلامی (۱۳۹۰)، سال هفتم، شماره ۱۳.

۶. محمد جمالو و مصطفی ابراهیمی (۱۳۹۲)، پیام بهارستان، س ۶، ش ۲۲.

۷. محمد جمالو و مریم صدیقی (۱۳۹۴)، پیام بهارستان، س ۸، ش ۲۶.

۸. حسن زندیه و احمد دستوان (۱۴۰۱)، پژوهشهای نسخه شناسی و تصحیح متون، دوره اول.

اشتراک پژوهش پیش رو با تحقیقات فوق الذکر (به جزء مورد آخر)، در آن است که به بازخوانی کتابچه های سیاقی پرداخته است؛ هر چند که نویسندگان مقاله بر خلاف این مقالات، از ارائه صرف بازخوانی سیاق اجتناب کرده اند؛ اما تفاوت نوشتار حاضر در آن است که تنها به بازخوانی کتابچه های مالیاتی بسنده ننموده؛ بلکه سعی در پردازش و تحلیل کتابچه های مالیاتی دارد؛ ضمن اینکه کتابچه مورد پژوهش در مقاله حاضر تا کنون بازخوانی و تجزیه تحلیل نشده است.

روش تحقیق

روش پژوهش در این تحقیق، توصیفی-تحلیلی و با رویکرد مطالعه اسناد است. ابتدا کتابچه سیاقی مورد استنساخ و سپس از منابع برای تحلیل محتوایی این اسناد استفاده شده؛ همچنین تحلیلی که در این پژوهش بیان شده، مبتنی بر آمار و ارقامی بوده که از این اسناد استخراج شده است.

خط سیاق

سیاق واژه ای است مستعمل در عربی و فارسی به معنی آیین، رویه، اسلوب و روش، اسلوب سخن و طرز جمله بندی است. در تداول زبان عربی معنی صدق زن (مهریه زن) هم دارد (فروغی اصفهانی، ۱۳۷۸: ۱۳)؛ اما در زبان فارسی و در بازسازی ساخت آوایی تاریخی آن به صورت «سایاگ» بوده است (روستایی، ۱۳۹۵: ۵۲۸). این واژه در متون اوستایی به معنی شمار آمده است. تفرشی، دبیر دوره قاجار، در کتاب خلاصه السیاق، سیاق را علمی دانسته که با دانستن آن «مجهولات ارقام از نقد و جنس» معلوم می شود (تفرشی، برگ ۴).

این خط که به طور معمول بخش اعظمی از مکتوبات تاریخی، ادبی، کتابچه های مالی و نسخه های خطی را به خود اختصاص می دهد، روشی است از عددنویسی و حسابداری و نیز ثبت محاسبات دیوانی و تجاری که قرون متمادی در ایران متداول بود و از قرن چهارم به بعد به طور جدی در متون دیوانی راه یافت و تا اواخر دوره قاجار، یگانه وسیله متعارف کار بازرگانان و منشیان و مترسلان و مستوفیان بود که می خواستند ارقامی را ثبت و ضبط کنند (فروغی اصفهانی، همان: ۱۴). تمامی درآمدها و هزینه های جاری در جامعه با این ارقام توسط اشخاص، کسبه، تجار و مأموران در دیوان های محاسبه ثبت می گردید و ممیزان و حساب داران زیر نظر مستوفیان، بر دخل و خرج این درآمدها و هزینه ها نظارت داشتند (صفی نژاد، ۱۳۸۷: ۹).

در واقع محرران، این بخش از سند را که بسیار با اهمیت و حساس بود، با حواس کامل پیاده می کردند؛ به طوری که عموماً عاری از حک و اصلاح بود. در اسناد دوره قاجاریه، همانند دوره صفویه، به طور همزمان حروف نویسی و سیاق نویسی رواج داشت. علت رواج این شیوه ناشی از وسواس و دقت به منظور پیشگیری از جعل و دخل و تصرف در اسامی، مقادیر و تاریخ تحریر متن سند بوده است (رضایی، ۱۳۹۰: ۵۳).

وزارت استیفا و مستوفی الممالک

رسیدگی به امور مالیاتی در کل ممالک محروسه تحت نظارت مستوفی الممالک بود. همچنین کلیه تیول و حقوق مالیاتی مربوط به حکام ولایات، خوانین و مواجب اجزاء و ارکان حکومت به تصدیق و مهر او بود^۱ (مصدق، ۱۳۶۶: ۲۴). طبق سندی از عهد قاجار، وظایف رئیس دیوان استیفای ممالک به ترتیب عبارت بود از: نظارت بر حسن اجرای مقررات مربوط به امور مالیه در ممالک محروسه، تعیین جمع و استیفای وجوه گمرک و مواظبت در تحریر محاسبه جمع و خرج حکومتی، رسیدگی به صحت عیار مسکوکات و ضرابخانه حکومتی، دریافت صورت مخارج حکومتی، رسیدگی به آنها و پرداخت حقوق هر حوزه برای مقررات (مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، مجموعه ق، سند شماره ۶۸).

هسته اصلی دیوان استیفای ممالک عبارت بودند از: مستوفی الممالک، مستوفیان، سررشته داران و دفترنویسان (مصدق، ۱۳۶۶: ۳۲-۳۴) وظیفه مستوفیان رسیدگی به امور مالی و تنظیم دفترهای مالیاتی و دخل و خرج ایالات و ولایات بود. مستوفی هر ایالت و ولایت مستقل، بنام محلی که در آن انجام وظیفه می نمود، نامگذاری می شد همانند مستوفی آذربایجان یا کاشان (مستوفی، ۱۳۷۱، ۱: ۴۲۲). کسانی را که به مستوفی در انجام امور کمک می کردند، سررشته دار می گفتند و علاوه بر سررشته داران، چند نفر نویسنده نیز به مستوفی در انجام امور کمک می کردند و مواجب آنها از رسوماتی که دریافت می کردند، پرداخت می شد (مصدق، ۱۳۶۶: ۳۲-۳۴). دفترنویسان نیز افرادی بودند که کلیه قوانین و بروات را در دفاتر بعضی از مستوفیان ثبت می کردند. وظیفه دیگر آنها رفع نواقص اسناد خرج حساب ولایات و حکام بود (مستوفی، ۱۳۷۱، ۱: ۴۲۵).

۱. برای اطلاع بیشتر بنگیرید به مقدمه کتاب: کتابچه جمع و خرج کل هذه السنة ایت ایل ممالک محروسه مطابق سنه ۱۳۰۴ هجری، به کوشش بهمن بیانی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱.

شیوه وصول مالیات بدین طریق بود که چنانچه ولایتی شامل شش بلوک بود و در هر بلوک صد ملک مالیات دهنده وجود داشت، طبق همین متصدی مالیاتی ششصد قبض مالیاتی صادر می کرد و شش مأمور وصول را برای دریافت آن می گمارد و اگر اختلافی پیش می آمد، قبوض را رد می نمود تا متصدی مالیات اختلاف را رفع نماید (مصدق، ۱۳۶۶: ۳۶).

خزانه عامره از دیگر اجزای دیوان استیفا بود. وظیفه این نهاد دریافت مالیات و کلیه حقوق دیوانی از اداره استیفا و دیگر ادارات و پرداخت وجوه مخارج دولتی مطابق کتابچه دخل و خرجی بود که دیوان استیفا حاضر می کرد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۳، ۱: ۳۹۱). کارگزاران خزانه عامره در پایان هر سال محاسبات خود را ارائه می دادند و پس از رسیدگی از سوی مستوفی الممالک و اداره استیفا، محاسبات به امضای سلطان می رسید (آدمیت، ۱۳۵۱: ۴۹۲).

استرآباد و بلوک های آن

منابع جغرافیایی شهر استرآباد را دارای آب و هوای معتدل و درختان بسیار و تابستان های آن را گرم و ناسالم توصیف کرده اند. آب و هوای شهر استرآباد در مقایسه با دو منطقه جلگه و کوهستان بسیار معتدل بود (رزم آرا، ۱۳۲۰: ۳-۴). استرآباد تا قبل از قرن ۱۱ ق به ۷ بلوک تقسیم می شد؛ اما در زمان امیر احمد رازی (۱۰۱۰ ق) به ۹ بلوک تقسیم شده بود. تعداد این بلوک ها در زمان های مختلف تفاوت داشته و طبق آمار ۱۲۷۴-۱۲۸۰ ق در دوره قاجار بین ۶ تا ۸ بلوک (میرزا ابراهیم، ۲۵۳۵: ۵۳). که آن بلوک ها عبارتند از:

الف) **بلوک شاهکوه و ساور:** که شامل تمام ناحیه کوهستانی جنوب استرآباد تا شاهرود و بسطام است (رابینو، ۱۳۶۵: ۱۲۹).

ب) **استرآباد رستاق:** که در شمال و شرق شهر استرآباد واقع بود. طبق گفته رابینو این بلوک در سال ۱۳۴۳ ق دارای نیم بلوک دیگر بنام فخرعمادالدین بود (همانجا).

ج) **بلوک سدن رستاق:** در شهر استرآباد و در سمت شمال شرقی آن قرار داشت (پیشین: ۱۱۹).

د) **بلوک انزان:** این ناحیه در غرب ولایت و نزدیک خلیج استرآباد است (ملگونف، ۱۳۷۶: ۵۸).

ه) **بلوک کتول:** این ناحیه در جنوب شرقی شهر استرآباد و جنوب بلوک استرآباد رستاق قرار دارد و از کوهستان تا دشت ادامه داشت (همانجا).

ی) **بلوک فندر سک:** این ناحیه از سال ۱۲۷۴ تا ۱۳۲۴ ق به سه بخش کوچکتر به نام کوهسار، رامیان و نواحی جنوب شرقی شهر استرآباد تقسیم می شد (رابینو، ۱۳۶۵: ۱۳۰).

استرآباد و تحولات آن

استرآباد قاجاری، یک منطقه شهری و یک حاکم نشین داشت و دیگر نواحی و توابع ولایتی را روستاها، دهات و قراء نسبتاً دور و کم سکنه تشکیل می داد. در رأس اداره قلمرو دیوانی (بدلیل اینکه این سرزمین ها در مناطق مرزی بودند) بیگلربیگیان قرار داشتند که قدرت اداری و نظامی، (فرماندهی قشون محلی) در دست آنها بود. از آنجایی که این ولایت، خاستگاه بسیاری از شاهان و خوانین قاجار بود و در مواردی بسیار، شاهزادگان قاجار، حکومت این ولایت را در دست داشتند، شاید این عامل باعث شهرت و اندکی برجستگی این ناحیه در دوره قاجار باشد. بعنوان مثال لرد کرزن می نویسد:

«... سپس قیام و پیشرفت طایفه قاجاریه مایه برجستگی و شهرت استرآباد گردید؛ به حدی که تا قبل از آن سابقه نداشت» (کرزن، ۱۳۷۳: ۴۷۰).

مردمی که در منطقه استرآباد و زیر نظر مستقیم ایل قاجار زندگی می کردند، نسبت به ساکنان دیگر مناطق ایران از رفاه و سطح زندگی بهتری برخوردار بودند و علت این، نحوه حکومت قاجار نبود؛ بلکه وضعیت آب و هوایی مطلوب و داشتن شرایط مساعد برای زندگی کشاورزی بود. همانگونه که اقتصاد قاجاریه با تکیه بر کشاورزی بنا شده بود، اقتصاد استرآباد نیز مبتنی بر کشاورزی و دامپروری بود و محصولات متنوعی از جمله گندم، جو، برنج و میوه جات و ... در آن بعمل می آمد. اصلی ترین محصولات استرآباد علاوه بر برنج، گندم و جو بودند (قورخانچی، ۱۳۶۰: ۲۷-۲۸؛ موریه، ۱۳۸۶: ۴۱۸؛ رابینو ۱۳۶۵: ۱۰۱). البته کرم ابریشم هم به مقدار فراوان فروش می یافت (کاظم بیگی، ۱۳۸۹: ۲۸-۱۶؛ عیسوی، ۱۳۶۲: ۳۶۱). نیز در این ولایت در کنار انجیر و انار جنگلی که جزو محصولات کشاورزی بود (بارنز، ۱۳۶۶: ۸۶؛ نیستانی، ۱۳۸۹: ۱۸۷) کاهو، سبزیجات و پیاز هم زراعت می شد (مکنزی، ۱۳۵۹: ۱۹۰؛ ذبیحی، ۱۳۴۸: ۱۷). از صنایع مهم این ولایت، ساخت کالاهای چوبی بود. از آنجا که این ولایت دارای جنگل های انبوه بود، از چوب های آن در ساخت وسایل مرغوب استفاده می شد (قورخانچی، ۱۳۶۰: ۷۶؛ طاهری، ۱۳۴۷: ۵۱). وجود معادن گوناگون از دیگر شاخصه های رشد اقتصادی این ولایت بود. از معادن طلا، نقره، مس، ذغال سنگ و سدیم (بهلر، ۲۵۳۹: ۶۹) و همچنین معادن نمک و نفت در منابع گزارش شده است (شوقی، ۱۳۱۴: ۶).

همچنین جاده شاه عباسی که در زمان شاه عباس اول صفوی ایجاد گردید، باعث شد تا استرآباد از غرب به مازندران و از گذرگاه قزلق به شرق متصل شود و این رفت و آمد تأثیر مثبتی بر اقتصاد این ولایت داشت. (آبوت، ۱۳۶۹: ۱۰۲). خط تلگراف تهران به استرآباد نیز سوای اهمیت تجاری بودن این راه، به لحاظ اقتصادی نیز پر اهمیت بود (عیسوی، ۱۳۶۲: ۲۳۴-۲۳۵). شیوه مالیات گیری حکومت قاجار از ولایت استرآباد کمی متفاوت از دیگر ولایات بود و آن بدین صورت بود که به جای دادن مالیات بصورت نقدی و جنسی همیشه تعدادی نیروی نظامی آماده و مسلح برای جنگ و دفاع از سرحدات ایران داشته باشند. مثلاً در دوران حکومت فتحعلیشاه، او مالیات نقدی مازندران و استرآباد را به خدمات نظامی ۱۲۰۰۰ تفنگچی و ۴۰۰۰ سوار مصلحه نمود. این سیاست دولت قاجار دو دلیل داشت؛ اول اینکه ولایت حاصلخیز استرآباد را بصورت تیول به خاندان خود (قاجار) می سپردند، دوم منطقه استرآباد در مقابل هجوم ترکمانان دائماً مسلح باقی می ماند (لمبتون، ۱۳۶۲: ۲۶۴).

تحلیل کتابچه های سیاقی

در دوره قاجار، منبع اصلی درآمد حکومت، از مالیات ارضی بود که به دو صورت نقدی و جنسی وصول می شد. در قرن سیزدهم هجری مقدار مالیات ارضی یک دهم محصول بود؛ اما در دوره فتحعلیشاه به دو برابر رسید. این رقم در زمان ناصرالدین شاه تا حدود ۴۰٪ افزایش یافت (لینن، ۱۳۶۷: ۱۹۵). مالیات و دریافتی از استرآباد و گرگان از قرن سیزدهم و چهاردهم هجری به سبب اوضاع سیاسی کشور، تغییراتی که در اقتصاد کشور به وجود آمد و همچنین تحولات اقتصاد محلی، دستخوش تغییر بود.

در دوره مشروطه و در پی اصلاحات در تشکیلات مالیه و الغای تیول و افزودن تفاوت عمل به اصل مالیات ارضی و نیز اعاده نظم، درآمد دولت افزایش یافت (کاظم بیگی و سید حسینی، ۱۳۹۰: ۱۳۵). در این باره با وجود پاره ای تغییرات و تعدیل باز هم بودجه دولت مقداری کسری داشت بخشی از این عدم موازنه از رشد هزینه ادارات دولتی ناشی می شد که خود نتیجه تغییرات در نحوه کشورداری و سیاست تمرکز نظام جدید بود (پیشین: ۱۳۶). با بررسی های صورت گرفته و تحلیل آماری و محتوایی کتابچه حاضر معلوم گردید که مخارج دولت در استرآباد و گرگان بسیار بیشتر از عایدات آن بود. این کسری علل مختلفی داشت؛ جنگ و بروز ناامنی از جمله عوامل این کسری بود. برای مثال شورش سال ۱۳۱۰ در استرآباد یکی از علل این کسری بودجه بود. اعتمادالسلطنه در خاطرات ۱۷ محرم سال ۱۳۱۰ ق می نویسد علمای استرآباد شورش کردند و میخانه های ارامنه را شکستند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۴۵: ۸۲۶). این شورش و نیز اختلافات بین قبایل شیعه و ترکمن ها، يموت و کوکلان سنی مذهب و همچنین دعوای

حیدری و نعمتی باعث می شد تا علاوه بر این که مالیات ها به طور مرتب وصول نشود؛ بل رشد و پیشرفت عمرانی هم در این ولایت صورت نگیرد. حملات مداوم ترکمن ها به ولایت نیز از دیگر عوامل پریشانی و نابسامانی بود. سرکرده های نظامی و محلی محرک شورش ترکمن ها به استرآباد بودند. دلیل این اقدام همپوشانی منافع آنها با ترکمن ها بود (رشتی، ۱۳۵۵: ۶۹-۷۰). ترکمن ها خود مالیات پرداخت نمی کردند، با روس ها ارتباط داشتند و غنایمی که از استرآباد، به ویژه از روستاها به دست می آوردند به روس ها می فروختند (کاظم بیگی، ۱۴۰۰: ۲۵۰-۲۵۶). از دیگر عواملی که باعث شد تا مالیات ها به طور مرتب دریافت نشود، شیوع بیماری وبا در سال ۱۳۰۹ و ۱۳۱۰ ق بود که باعث خرابی فراوان، تلف شدن بسیاری از مردم و حتی گریختن حاکم شهر (حشمت الدوله) به شاهرود بود (کاظم بیگی، ۱۴۰۰: ۲۴۷). شیوع این بیماری باعث شد تا دیگر مردمان از شهر خارج و به سرزمین های همجوار کوچ کنند و این کوچ اجباری نتیجه اش رها شدن زمین های کشاورزی و از دست رفتن مواد غذایی بود. پیامد همه این عوامل، فشار محصلان مالیات به مردم و همین طور دوری و نفرت آنان از حاکمان بود.

برای استخراج شاخصه ها و ضوابط و نیز تحلیل و پردازش مالیات ولایت استرآباد، کتابچه های سیاقی مفصلا حساب سال ۱۳۱۳ ق مورد بازخوانی و استنساخ قرار گرفت. در سند مشخص شده بود که واحد عایدات نقدی تومان و دینار^۱ و نیز واحد محاسبه عایدات جنسی خروار، من و سیر^۲ است. جمع کل عایدات نقدی و جنسی نیز از سوی نگارندگان

۱. (شهبازی فراهانی، ۱۳۸۰: ۱۰۱-۷۴؛ پورشافعی، ۱۳۸۵: ۵۴-۵۳).

واحد پول	وزن و مقدار	جنس
پول	سکه عام و کم بها، پول سیاه	مس
شاهی	۵۰ دینار یا دو پول	مس-نیکل
صنار	صد دینار، دو شاهی	نقره-مس
عباسی	یک مثقال یا ۴/۶۴ گرم بود. چهار شاهی، ۲۰۰ دینار	زر-مس
قران	هزار دینار	نقره
تومان	ده هزار دینار	نقره

۲. برای درک مطلوب عایدات و مخارج، دستگاه وزنی و پولی ایران در عصر قاجار به قرار زیر توضیح داده شد. دستگاه وزنی ایران در عصر قاجار از واحدهای وزنی کوچک چون قیراط، برای سنجش سنگ های قیمتی، تا خروار، برای سنجش مقادیر کلان را در بر

محاسبه گردید. تمامی دریافت های مالیاتی و مخارج، اعم از نقدی یا جنسی در جدول های تفکیکی، با اعداد مشخص گردید. نتایج بررسی سند در زمینه عایدات به قرار زیر است:

در سال ۱۳۱۳ ق، استرآباد ۱۳۹۵۵۴ تومان درآمد نقدی و ۱۴۷۰۹ خروار عواید جنسی و غلات داشت. در این سال میزان مخارج ولایت استرآباد ۴۴۳۷۶۳ تومان و میزان مخارج جنسی نیز ۱۳۴۸۵ خروار بود.

بیشترین مخارج ولایت استرآباد در سال ۱۳۱۳ ق به مصارف دیوانی اختصاص داشت که روی هم رفته ۶۶۸۶۶ تومان مخارج ولایتی استرآباد را تشکیل می داد. این هزینه های ولایتی، برای عمران و آبادی ولایت صرف و شامل هزینه هایی می شد که افراد در دستگاه دیوانی این ولایت مشغول خدمت بودند. همچنین این گروه، خود مسئولیت جمع آوری و ضابطی مالیات را بر عهده داشتند. دومین مخارج این ولایت مربوط می شد به مواجب بگیران و شاهزادگان، که ۶۵۹۲۶ تومان را به خود اختصاص داده بودند. این گروه، هم دریافتی نقدی و هم جنسی داشتند. مخارجی را که صرف این دسته می شد، می توان هزینه های تحمیلی دانست. هزینه هایی که از طرف حکومت و کارگزاران بر بودجه و مخارج ولایت تحمیل می شد. آن ها افرادی را تشکیل می دادند که کوچکترین خدمتی برای یک ولایت انجام نمی دادند و تنها بر اساس موقعیت و نفوذی که در حکومت داشتند، می توانستند صاحب مقرری و مواجب شوند. گروهی از آنان مقامات کشور و طلب کاران دولت بودند. آنان حواله ها یا برات هایی را دریافت می کردند

می گرفت. در جدول زیر مهمترین واحدهای وزن را در عصر قاجار ارائه می شود:

نام واحد	مقدار	مورد استفاده
گندم یا جو	۰/۰۴۸ گرم	دارو
نخود	۰/۱۹۲ گرم	دارو و مقادیر کم
قیراط	یک بیسم مثقال یا ۰/۲ گرم	سنگ های قیمتی
مثقال	۲۴ نخود یا ۴/۶۳۵ گرم یا ۹۶ جو	سنگ های قیمتی و دواجات
سیر	۱۶ مثقال تقریباً ۷۴ گرم	
چارک	۱۰ سیر یا حدود ۷۳۸/۲۸ گرم	
من تبریز (باتمان)	۴ چارک تقریباً ۲/۹۵۰ کیلوگرم	وزن رسمی گمرک، فروشندگان
خروار	۱۰۰ من تقریباً ۲۹۴/۹۱۲ کیلوگرم	برای بارهای بزرگ و خرمن و مالیات جنسی

(جمال زاده، ۱۳۶۲: ۱۶۷؛ فلور، ۱۳۹۱: ۹۵-۶۳؛ عیسوی، ۱۳۶۲: ۶۱۴-۶۱۵)

تا بر حسب مورد، مبلغ آن را از مقامات مالیاتی محلی، یا تیولداران، یا اجاره کنندگان مالیات ها و عایدات دولتی، دریافت نمایند (صحت منش و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۱-۲۴). حواله ها گاه بیش از عایدات بودند. حکام مهم از طریق پرداخت این حواله ها و مستمری ها درآمدهای کلانی به دست می آوردند. آنان عمالی در تهران داشتند تا حواله های مربوط به ولایت خود را از دارندگان آن به مبلغی بسیار پایین بخرند. مبلغ کل این برات ها سپس جزو حساب آن حکام با دولت وارد می شد (لمبتون، ۱۳۸۸: ۴۷۷). عده زیادی از افراد بانفوذ، مستمری دائمی دریافت می کردند. بعد از مرگ صاحب چنین امتیازی، بازماندگان، با پرداخت پیشکش به شاه و کسر مبلغی از مستمری اصلی، می توانستند این امتیاز را به دست آورند. همیشه هم تعداد زیادی متقاضی برای دریافت مستمری وجود داشت. نکته اینجاست که برای دریافت این مستمری ها، نیاز به کار، شغل یا خدمتی نبود. کسانی که منصب استیفا را دارا بودند، می توانستند از راه های گوناگون برای خود و بستگانشان حقوق و مستمری برقرار کنند (کرزن، ۱۳۷۳: ۲: ۵۷۶-۵۷۷). درآمدهای مالیاتی که در محل وصول می شد، برای تأمین مصارف دائمی محل به کار می رفت. اگر بعد از این جمع و خراج، مبلغی باقی می ماند، به مصرف خارجی می رسید که مقامات بالاتر در آن سال مقرر کرده بودند؛ همچنین موجب کسانی که می بایست حقوقشان را از آن ولایت دریافت دارند، به خرج این باقی، منظور می گردید. اگر باز هم اضافه ای پیدا می شد، می بایست عاید خزانه گردد (لمبتون، ۱۳۶۲: ۳۰۸).

سومین مخارج ولایت به مصارف قشون تعلق داشت که مبلغی برابر با ۶۳۸۲۰ تومان می شد. یکی از علل هزینه بالای قشون این بود که ایران در عصر قاجار سپاه دایمی و موظف نداشت و تکیه اصلی دولت به نیروی سواره نظام بود. در هنگام جنگ و خطر، نیروهای سواره نظام را که در ایالات مختلف پراکنده بودند، احضار می کردند. با از بین رفتن خطر و رفع بحران، قشون و سواره نظام را مرخص می نمودند و به ایالات و در خدمت حکام محلی و سران ایالات می فرستادند. به این ترتیب، در هزینه های حفظ، آموزش و نگهداری قشون صرفه جویی می شد و هزینه های آنان را نیز ایالات پرداخت می کردند (صحت منش و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۱-۲۴). دومین علت خطر و حملات مداوم ترکمنان بود که به این ولایت آسیب می رساندند و دولت مرکزی مجبور می شد تا قشون به طرف این سرزمین روانه کند. چنانچه این استدلال پذیرفته شود که مخارج و دریافتی هر گروهی نشان دهنده جایگاه آن گروه در نظام و نگرش قاجاری بود، می توان پذیرفت که دیوانیان، موجب بگیران و نظامیان (قشون)، بالاترین پایگاه ها را داشتند و از مزایای بیشتری برخوردار بودند. گروه دیگری را که می توان در این آمار تشخیص داد، اهل قلم و اطبا هستند. طبقه باسواد و فرهیخته ای که از نظر دریافتی نقدی و جنسی در رده های آخر واقع بودند. این گروه تنها دریافتی نقدی داشتند و فاقد دریافتی جنسی بودند و تنها گروهی را که می توان پایین تر از آنان مشاهده نمود، عمه جات بودند.

دریافتی پایین این قشر نشان از تعداد اندک آنان در دستگاه دیوانی استرآباد در عصر قاجار دارد. هر اندازه که به خدمات سایر گروه ها، از جمله نظامیان نیاز بود، به خدمات اهل قلم نیاز نداشتند. در فرهنگ و اجتماع ایران در عصر قاجار در ابتدای قرن چهاردهم قمری اهل قلم، نویسندگان و دبیران، جز اندکی، برای انجام امور اجرایی نیاز نبود.

(جدول شماره یک، صورت درآمد و هزینه های ولایت استرآباد و گرگان در سال ۱۳۱۳ق)

هزینه های جمع و خرج	نقدی (تومان، دینار، قران)	جنسی بر وزن (خروار، من، سیر)
مفرده ^۱	۶۷۳۱۷ ت و ۱۹۲۵ د	۹۲۱۳ خ و ۳۹ من و ۵ س ابریشم ۱ من
از بابت مالیات و فروعات استرآباد مطابق جزو دستورالعمل	۱۲۱۸۷ ت و ۵۴۳۴ د	۹۲۱۳ خ و ۳۹ من و ۲ س ابریشم ۱ من
از بابت حاصل دستورالعمل که از خزانه مبارکه دریافت نموه	۵۵۱۲۹ ت و ۳۴۹۱ د	—
من ذلک	۷۲۲۳۷ ت و ۹۶۵۴ د	۵۴۹۶ خ و ۲۶ من و ۳ س ابریشم ۱ من
مصارف دیوانی	۶۶۸۶۶ ت و ۷۱۴۸ د	۱۳۷۳ خ و ۱۳ من و ۸ س
اخراجات و غیره	۹۴۰ ت	۱۰۰ خ
موجب و غیره ^۲	۶۵۹۲۶ ت و ۷۱۴۸ د	۱۲۷۳ خ و ۱۳ من و ۸ س

۱. مفرده عبارت است از محاسبه ولایات و ارباب التحویل؛ چه هر شهری را که ذکر رفت، حسابی باشد که یک ساله اموال را چگونه صرف کرده اند (عبدالله بن علی، نسخه خطی، برگ ۹۶).

۲. آن چه در وجه سایر نوکر برقرار باشد (فروغ اصفهانی، ۱۳۷۸: ۲۴۸).

۴۰ خ	۱۳۷۲ ت و ۹۵۰۰ د	اتباع وزارت خارجه و غيره مطابق دستورالعمل
۷۰۰ خ	۶۳۸۲۰ ت و ۹۳۲۵ د	مصارف قشون
—	۱۱۰۹ ت و ۷۲۰۰ د	خوانین مطابق دستورالعمل
—	۱۵۶ ت	غلامان
۷۰۰ خ	۶۲۷۱۱ ت و ۶۱۱۵ د	عالیشان
۳۴۹ خ و ۶۹ من مقررأ ۳۸۸ خ و ۲۲ من	۲۴۵۹۰ ت و ۱۸۸۲ د	اهل نظام
۲۷۰ خ و ۹۷ من	۱۹۵۲ ت و ۳۷۰۰ د	پیش کاران
۲۲۸ خ و ۴۰ من	۱۳۰۳ ت و ۲۲۰۰ د	ارباب قلم و غيره ^۱
۴۰ خ	۶۷۵ ت و ۴۸۰۰ د	بروات
۱۵۵ خ و ۷۹ من	۸۷۴ ت و ۶۶۹۰ د	اطبا و جراحان
۷۸ خ و ۷۲ من	۴۹۸۷ ت و ۹۴۲۰ د	پیشتازان ^۲
—	۲۷۵۵ ت و ۲۳۵۰ د	توپچیان و اصطبل توپخانه
۷۸ خ و ۷۲ من	۲۲۳۲ ت و ۷۷۰۰ د	قورخانه
۷۸ خ و ۷۲ من	۱۳۳۹ ت و ۹ قران	ابواب جمعی امین السلطنه

۱. کسانی بودند که به امور دفتری، ثبت محاسبات و هزینه ها در کتابچه ها و اجرای احکام و فرمان های نظامی می پرداختند (خانی زاده و حسن آبادی، ۱۳۹۴: ۳۳).

۲. این گروه در جنگ ها و درگیری ها در صفوف مقدم قشون حضور داشتند و جلوتر از سایرین حرکت می کردند (خانی زاده و حسن آبادی، همان: ۳۷).

_____	۴۶۲۵ ت و ۶۶۰ د	ابواب جمعی سردار افخم
_____	۸۷۶۲ ت و ۱۷۶۴۹ د	پیش کاران
۳۰۳ خ و ۷۲ من	۷۲۳۳ ت و ۳۸۱۲۱ د	خارج نظام ^۱
_____	۴۸۱۲ ت و ۹ قران	جماعت شاهسون
_____	۲۸۰۶ ت و ۶۶۰۰ د	جماعت کلبادی مطابق دستورالعمل و عمرانلو ۶ نفر
_____	۲۵۰۲ ت و ۶۱۰۰ د	جماعت شاهسون قورت تنگلو
_____	۱۰۸ ت و ۱۵۰۰ د	جماعت سواره بردینی
۳۷۲ خ و ۳۸ من	۳۵۱۱۱ ت و ۵۳۵۰ د	سواره و پیاده استرآبادی
۵۳۳ خ و ۱۳ من و ۸ س	۷۳۲ ت و ۸۳۳۳ د	استصوابی و غیره
۴۱۲۳ خ و ۱۳ من و ۱۵ س ابریشم ۱ من	۵۳۷۱ ت و ۲۵۰۶ د	مخارج ولایتی
۳۴۴ خ و ۱۷ من و ۳۲ س ابریشم ۱ من	۳۲۳ ت و ۸۸۱۰ د	تیول ^۲
۱۹۴۷ خ و ۱۶ من و ۷ س	۱۵۲۵ ت و ۴۵۶ د	تخفیفات
۱۶ خ و ۵ من و ۱ س	۱۳۰ ت	صرف
۶۸۸ خ و ۱۲ من	۲۳۰۶ ت و ۳۲۰۰ د	مقرری ^۳

۲. آخرین رده در ساختار قشون قاجار که متشکل از دسته های کوچک پیاده و سواره نظام بودند (خانی زاده و حسن آبادی، همان: ۳۹).
۲. تخفیفات و تیول: عبارت بود از اختصاص عوایدی که به مناصب معین تعلق می گرفت، در بعضی موارد هم عبارت بود از اعطای زمین خالصه به جای حقوق و مواجب (لمبتون، ۱۳۶۲: ۲۶۶).
۳. مقرری و مستمری: آن چه از نقد یا جنس به طور استمرار ماهانه یا سالانه دهند (فروغ اصفهانی، ۱۳۷۸: ۲۴۸).

خوانین	۱۲۲۸ ت و ۱۲۰۰ د	۵۳۲ خ و ۴۸ من
سایر	۱۰۷۶ ت و ۲ قران	۱۵۵ خ و ۴ من
مستمری	۱۰۸۸ ت و ۴۰ د	۱۱۲۸ خ و ۱۲ من

استنساخ و بازخوانی کتابچه هذه السنه قوی ئیل استرآباد و گرگان ابواب جمعی^۱ سپهسالار

هو^۲

کتابچه^۳ مفصا^۴ حساب هذه السنه قوی ئیل استرآباد و گرگان ابواب جمعی نواب اشرف والا سپهسالار^۵

(مفرده^۶) نقد: ۶۷۳۱۷ ت^۷ و ۱۹۲۵ د. جنس: شلتوک ۹۲۱۳ خ و ۳۹ من و ۵ س، ابریشم ۱ م.

۱. وصول های مادر حسابی (محسن روستایی، محمودخان احتشام السلطنه و بازخوانی کتابچه سیاقیه جمع و خرج دارالسعادة زنجان، عهد ناصری ۱۳۱۱ ه.ق، تهران: مهراندیش، ۱۴۰۲، ۱۲۹).
۲. این کتابچه با شماره دسترسی ۹۱۶۱ و با ۱۳ برگ در اندازه ۲۱×۱۶ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است.
۳. طومار یا دفتر مالیات است که مستوفی در آن میزان درآمد های مالیاتی یک ناحیه را می نوشته است (فرهنگ معین).
۴. فروغی اصفهانی در فرق بین مفصا و دستورالعمل می نویسد: «بدان که فرق میان مفصا و دستورالعمل آن است که دستورالعمل را بدون ضبط اسناد خرج در اول معامله به دست حاکم دهند که داد و ستد خود را بدانند و موافق آن در اخذ مال دیوان و ادای وجه ارباب حواله عمل نمایند. و مفصا را در آخر معامله عامل به همان جمع نویسند. اگر در جمع آن تفاوتی به هم نرسیده باشد. والا تفاوت را علاوه کنند و خرج را از روی سند خرج که در دست دارند، به تفصیل مخارج بنویسند.» (فروغ اصفهانی، ۱۳۷۸: ۲۵۱).
۵. میرزا محمد خان قاجار دولو کشیکچی باشی پسر دوم امیر خان سردار و خالوزاده عباس میرزا بود. او در سال ۱۲۷۵ ق ملقب به سپهسالار در سال ۱۲۸۰ ق ملقب به سپهسالار اعظم شد. او در سال ۱۲۸۳ ق علاوه بر تصدی وزارت جنگ، اداره امور خراسان، سیستان، استرآباد، شاهرود، بسطام، دماوند، فیروزکوه، جاجرم، سمنان و دامغان را نیز بر عهده داشت. گفتنی است که حکومت دامغان جز ابواب جمعی او محسوب می شد (بامداد، ۱۳۴۷، ج ۳، صص ۲۲۸-۲۳۱).
۶. عبارت است از محاسبه ولایات و ارباب التحویل چه هر شهری را که ذکر رفت حسابی باشد که یک ساله اموال را چگونه صرف کرده اند (رساله فلکیه، ۹۶).
۷. اختصارات: ت: تومان؛ د: دینار؛ خ: خروار؛ س: سیر؛ (...): یک کلمه خوانده نشده است؛ (?): کلمه ای که به گمان نویسنده به واقعیت نزدیک است.

(دفعه) از بابت^۱ مالیات و فروعات استرآباد مطابق حشو^۲ و دستورالعمل^۳. نقد: ۱۲۱۸۷ ت و ۵۴۳۴ د، جنس: شلتوک ۹۲۱۳ خ و ۳۹ من و ۸/۲ س، ابریشم ۱ من.

(دفعه) از بابت فاضل دستورالعمل که از خزانه مبارکه دریافت نموده: ۵۵۱۲۹ ت و ۳۴۹۱ د.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(من ذلک) نقد: ۷۲۲۳۷ ت و ۹۶۵۴ د، جنس: شلتوک: ۵۴۹۶ خ و ۲۶ من و ۲۲ س، ابریشم ۱ من.

(مصارف دیوانی) نقد: ۶۶۸۶۶ ت و ۷۱۴۸ د، جنس ۱۳۷۳ خ و ۱۳ من و ۸ س.

(اخراجات و غیره) نقد: ۹۴۰ ت، جنس: ۱۰۰ خ.

(دفعه) اخراجات از قرار احکامات تلگرافی و غیره. نقد: ۷۳۰ ت، جنس: ۱۰۰ خ.

- مخارج سرحداری بندر جز از قرار سه طغرا به مهر مهرآثار شکرالله خان سرحدار: ۶۰۰ ت. قبض^۴ به تاریخ شهر شعبان ۱۳۱۳: ۲۰۰ ت، قبض به تاریخ شهر ایضاً ۱۳۱۳: ۲۰۰ ت، قبض به تاریخ شهر رمضان ۱۳۱۳: ۲۰۰ ت.

- خانواری کارگزاری خارجه استرآباد در وجه میرزا موسی خان از قرار قبض به تاریخ شهر رمضان مبارک ۱۳۱۳: ۱۰۰ خ.

- مخارج علف تراشی و غیره از قرار دو طغرا قبض: ۱۱۰ ت، قبض از بابت علف تراشی زیر سیم تلگراف خط جنگل به تاریخ شهر محرم ۱۳۱۴: ۷۰ ت، قبض موجب^۵ غلام مستحفظ سیم تلگراف خط (...) به تاریخ شهر ایضاً: ۴۰ ت.

- در وجه زوجه غلام مقتول تلگراف خانه روس از قرار قبض به تاریخ شهر محرم الحرام ۱۳۱۴: ۲۰ ت.

۱. چیزی علت چیز دیگر باشد (روستایی، ۱۴۰۲: ۱۲۹).

۲. عبارتی محاسباتی که در جانب یمین ورق نویسند (روستایی، همان: ۱۳۰).

۳. همان بودجه (اسناد خرج).

۴. آن چه به جزء برات به عامل حکمی نوشته شود در باب اطلاق وجهی اگر از جناب سایرین باشد قبض گویند (فروغ اصفهانی، همان: ۲۴۴).

۵. آن چه در وجه سایر نوکر برقرار باشد (همان: ۲۴۸).

(دفعه) انعام^۱ از قرار احکام تلگرافی: ۲۱۰ ت.

- ورثه آقا سید قوام الدین از قرار قبض به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳: ۱۰۰ ت.

- خواجه نثار از قرار قبض به تاریخ شهر محرم الحرام ۱۳۱۳: ۱۰ ت.

- عمیدالاطباء از قرار قبض به تاریخ شهر شوال المکرم ۱۳۱۳: ۱۰۰ ت.

ندارد.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(موجب و غیره) نقد: ۶۵۹۲۶ ت و ۷۱۴۸ د، جنس ۱۲۷۳ خ و ۱۳ من و ۸ س.

(دفعه) از بابت موجب و غیره. نقد: ۶۵۱۹۳ ت و ۸۸۱۵ د، جنس: ۷۴۰ خ.

(بابت) اتباع وزارت خارجه و غیره مطابق دستورالعمل. نقد: ۱۳۷۲ ت و ۹۵۰۰ د، جنس: ۴۰ خ.

(دفعه) اتباع وزارت خارجه: ۷۸۲ ت و ۱۵۰۰ د.

- مقرب الخاقان میرزا علی اشرف خان کارگزار: ۲۴۴ ت و ۴ قران.

- احمدخان مأموریت کارگزاری: ۴۰۵ ت.

- میرزا شکرالله خان: ۱۳۲ ت و ۷۵۰۰ د.

- ندارد.

(دفعه) ارباب قلم^۲ و غیره. نقد: ۵۹۰ ت و ۸ قران، جنس: ۴۰ خ.

- مقرب الخاقان میرزا ابوالفضل مستوفی از بابت خانواری^۳: ۴۰ خ.

۱. وجهی است یا جنسی است که مقرر و یا مستمر نباشد و به واسطه ای در وجه کسی صادر گردد و سبب صدور آن را در تحت السیاق بنویسند (همان: ۲۴۶).

۲. کسانی بودند که به امور دفتری، ثبت محاسبات و هزینه ها در کتابچه ها و اجرای احکام و فرمان های نظامی می پرداختند (خانی زاده و حسن آبادی، ۱۳۹۴: ۳۳).

۳. آنچه از جنس مأكولات به قرار معین به خانه و کوچ نوکر دهند (فروغ اصفهانی، همان: ۲۴۷).

- ورثه مرحوم میرزا فتح الله لشکرنویس صاحب تیول^۱: ۴۹۴ ت و ۸ قران.

- عیسی خان سرکرده: ۵۲ ت.

- اسدخان و محمودخان: ۴۴ ت.

(بابت مصارف قشون) نقد: ۶۳۸۲۰ ت و ۹۳۱۵ د، جنس: ۷۰۰ خ.

(خوانین مطابق دستورالعمل): ۱۱۰۹ ت و ۳۲۰۰ د.

(دفعه) ۹۵۳ ت و ۳۲۰۰ د.

- محمد حسن بنی اعمام: ۹۴ ت و ۷۶۰۰ د.

- محمد نظرخان: ۱۰۰ ت.

- بهرام علی خان: ۴۲ ت و ۵ قران.

- محمد صادق آقای شامبیانی: ۸۳ ت و ۷۸۰۰ د.

- حسین خان شامبیانی: ۸۰ ت.

- فتح الله خان و نصرالله خان: ۲۴۰ ت.

- صبیح محمد حسن خان: ۵۰ ت.

- محمد کریم آقای سپانلو: ۸۴ ت و ۷۶۰۰ د.

- رضاخان ولد عیسی خان: ۲۵ ت و ۵ قران.

- قلی خان سپانلو: ۲۴ ت.

۱. تیول عبارت بود از اختصاص عوایدی که به مناصب معین تعلق می گرفت، در بعضی موارد هم عبارت بود از اعطای زمین خالصه به جای حقوق و مواجب (لمبتون، ۱۳۶۲: ۲۶۶).

- جعفرقلی خان از بابت مواجب و قیمت^۱ جیره^۲: ۶۸ ت و ۲۶۰۰ د.

- غلام حسین خان (کریو/کربو؟) از بابت مواجب و قیمت جیره: ۵۹ ت و ۷۶۰۰ د.

(دفعه) غلامان: ۱۵۶ ت.

- غلامان مستحفظ سیم تلگراف خط آق قلعه: ۸ نفر مقررأ ۹۶ ت.

- غلامان مستحفظ علامات سرحد ارگ: ۶۰ ت.

مهر بیضی شکل با سجع: وزیر دفتر

(عالیشان) نقد: ۶۲۷۱۱ ت و ۶۱۱۵ د، جنس ۷۰۰ خ.

(اهل نظام) نقد: ۲۴۵۹۰ ت و ۱۸۸۲ د، جنس ۳۴۳ خ و ۶۹ من مقررأ بلده ۳۸۸ خ و ۲۲ من.

(پیشکاران) نقد: ۱۹۵۲ ت و ۳۷۰۰ د، جنس ۲۷۰ خ و ۹۷ من.

(ارباب قلم و غیره) نقد: ۱۳۰۳ ت و ۲۲۰۰ د، جنس ۲۲۸ خ و ۴۰ من.

(دفعه) ارباب قلم. نقد: ۳۰۳ ت، جنس ۳۹ خ و ۳۶ من.

مقرب الخاقان میرزا عبدالحسین لشکرنویس مطابق دستورالعمل: ۹۸ خ و ۴۰ من، مقررأ از قرار برات^۳ به تاریخ شهر جمادی الاول ۱۳۱۳: ۳۰۳ ت، جو: ۳۵ خ و ۴۰ من (فی) ۵ ت: ۱۷۷ ت، علیق^۴ ۶۳ خ (فی) ۲ ت، ۱۲۶ ت.

مقرب الخاقان میرزا اسمعیل لشکرنویس به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳: ۳۹ خ و ۳۶ من.

(دفعه) نقد: ۹۹۹ ت و ۲۲۰۰ د، جنس ۱۸۹ خ و ۴ من.

(بابت) مطابق دستورالعمل. نقد: ۷۵۷ ت و ۴۸۰۰ د، جنس: ۵۵ خ و ۴۸ من.

۱. وجهی است که چیزی خریده باشند. اگر تحویل صاحب جمع داده باشد در شرح حال آن بنویسند که حاصل تحویل فلان تحویلدار شد یا تسلیم اندرون گردید والا مطلق گذارند (فروغ اصفهانی، همان، ص ۲۴۸).

۲. آن چه از مأکولات موافق قرار معین به خانه و کوچ نوکر دهند (فروغ اصفهانی، همان: ۲۴۷).

۳. برات در لغت به معنی بیزار شدن باشد از چیزی و به اصطلاح اهل دیوان عبارت است از مکتوبی موشح به علامت و توقیع مشتمل بر آن که عامل یا صاحب تحویل از آن چه او را با دیوان جواب باید گفت، بدان مکتوب دهد (فروغ اصفهانی، همان: ۲۴۳).

۴. مثل علوفه است. آن چه به دواب و چهارپایان دهند (فروغ اصفهانی، همان: ۲۴۸).

(بروات^۱) نقد: ۶۷۵ ت و ۴۸۰۰ د، جنس ۴۰ خ.

- (برات) مقرب الحضرة حسين خان سرهنگ بابت مواجب و مدد معاش شهر شوال ۱۳۱۲: ۲۱۰ ت.

- (برات) مقرب الخاقان سيد نصرالله خان سرتیپ سرايدار آق قلعه ربیع الاول، نقد: ۴۰ ت، جنس ۴۰ خ.

- (برات) ميرزا ولی الله سر رشته دار^۲ فوج^۳ تنكابنی شهر شوال: ۴۲ ت.

- (برات) ابوالخير ميرزا معلم و سرهنگ نظام جديد اطريشی بابت مواجب و قيمت سيورسات^۴ به تاريخ شهر محرم ۱۳۱۳: ۱۹۱ ت و ۷۴۰۰ د.

- (برات) ميرزا اسدالله معلم و سرتیپ نظام جديد اطريشی بابت مواجب و قيمت سيورسات به تاريخ شهر ايضاً: ۱۹۱ ت و ۷۴۰۰ د.

مهر بیضی شکل با سجع: وزیر دفتر

(قبض) به مهر عبدالرحيم خان ياور توپخانه به تاريخ شهر شعبان ۱۳۱۳. نقد: ۸۱ ت و ۹۶۰۰ د، جنس ۱۵ خ و ۴۸ من.

(بابت) علاوه بر دستور العمل. نقد: ۲۴۱ ت و ۷۸۰۰ د، جنس ۱۳۳ خ و ۵۶ من.

(بروات) نقد: ۲۴۱ ت و ۷۸۰۰ د، جنس ۱۱۸ خ و ۸ من.

- (برات) مقرب الخاقان محمد حسين خان سرتیپ نظام جديد طرح اطريشی بابت عليق الدواب به تاريخ شهر شعبان ۱۳۱۳: ۷۸ خ و ۷۱ من (کسر) برات عليحه صادر شده، ۳۹ خ و ۳۶ من، الباقي^۵ ۳۹ خ و ۳۶ من.

- (برات) محمود خان ياور به تاريخ شهر ايضاً. نقد: بابت مواجب و مدد معاش ۱۴۱ ت و ۷۸۰۰ د، جنس: ۳۹ خ و ۳۶ من.

۱. جمع برات، حواله کتبی (روستایی، همان: ۱۲۹).

۲. مسئول محاسبه اموال و اجناس وزارت جنگ (روستایی، همان: ۱۳۰).

۳. جماعت، دسته ای از نظامیان.

۴. سيورسات آنچه در سفر و ركاب به نوكر دهند (فروغ اصفهاني، همان، ص ۲۴۷).

۵. در لغت پاينده و در اصطلاح تتمه بقيه زياده سر كه از جمع بماند باقی نویسنده (رساله در علم سياق: ۱۳).

- (برات) مقرب الخاقان حسین خان سرهنگ اطریشی به تاریخ شهر رجب ۱۳۱۳. نقد: از بابت انعام ۱۰۰ ت، جنس: ۳۹ خ و ۳۶ من.

(قبض) از بابت جیره و علیق الدواب سیفاله میرزای سلطان از قرار حکم: ۱۵ خ و ۴۸ من.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(اطباء) و جراحان و دواساز مأمور استرآباد بابت قیمت دوا و انعام و سیورسات از قرار یک طغرا برات به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۲: ۱۱ نفر، نقد ۸۷۴ ت و ۶۶۹۰ د، جنس ۱۵۵ خ و ۷۹ من (کسر) برات ابراز شده از بابت حکیم قبله و غیره؛ نقد ۳۵۴ ت و ۵۶۹۰ د، جنس ۷۲ خ و ۹ من.

- حکیم قبله، نقد: ۹۲ ت و ۶۶۹۰ د، جنس ۱۵ خ و ۴۸ من.

- بهاءالاطبا، نقد: ۷۳ ت و ۷ قران، جنس ۲۹ خ و ۵۱ من.

- میرزا تقی ۲ خان طبیب، نقد: ۱۲۸ ت و ۷ قران، جنس ۱۵ خ و ۴۸ من.

- میرزا محسن دواساز، نقد: ۳۰ ت، جنس ۱۱ خ و ۶۱ من.

- میرزا عبدالله و میرزا رضا: ۳۰ ت.

- ندارد.

الباقی؛ نقد: ۵۲۰ ت و ۱ قران، جنس ۸۳ خ و ۷۰ من مقررأ حسب العمل.

نقد: ۶۵۰ ت و ۱۵۰۰ د.

- (دفعه): بعده ۵۲۰ ت و ۱ قران.

- (دفعه) به قیمتها بابت سیورسات عمیدالاطباء و میرزا محمدصادق جراح: ۱۳۰ ت و ۵۰۰ د.

جو: ۱۵ خ و ۹۳ من (فی) ۵ ت: ۷۹ ت و ۶۵۰۰ د.

غله: ۲۵ خ و ۲۰ من (فی) ۲ ت: ۵۰ ت و ۶ قران.

جنس: ۸۳ خ و ۷۰ من (کسر) مسعر شده ۴۱ ت و ۱۳ من، الباقی ۴۱ خ و ۵۷ من.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(پیشتانزان) نقد: ۴۹۸۷ ت و ۹۴۲۰ د، جنس ۷۸ خ و ۷۲ من.

(توپچیان و اصطبل توپخانه) ۲۷۵۵ ت و ۲۳۵۰ د.

(توپچیان) بابت توپچیان طرح اطریشی و نظامی ابواب جمعی مقرب الخاقان محمدحسین خان سرتیپ از قرار شش طغرا کتابچه و طومار ممهور تصدیق حاشیه به مهر میرزا اسمعیل لشکرنویس استرآباد: ۱۹۴۵ ت و ۹۳۵۰ د.

- کتابچه به تاریخ شهر صفرالمظفر ۱۳۱۳: ۲۶۲ ت و ۵۰۰ د.

- کتابچه به تاریخ شهر رمضان المبارک ۱۳۱۳: ۲۹۲ ت و ۸۱۰۰ د.

- کتابچه به تاریخ شهر صفرالمظفر ۱۳۱۴: ۸۹۶ ت و ۵۵۰۰ د.

- کتابچه به تاریخ شهر جمادی الاول ۱۳۱۳: ۱۴۷ ت و ۵ قران.

- کتابچه به تاریخ شهر شعبان ۱۳۱۳: ۲۷۵ ت و ۵۷۵۰ د.

- طومار به تاریخ شهر صفرالمظفر ۱۳۱۳: ۷۱ ت و ۴۵۰۰ د.

(اصطبل) مطابق خرج آمده دستورالعمل و یک طغرا قبض به تاریخ شهر ذی حجه الحرام ۱۳۱۳: ۸۰۹ ت و ۳ قران.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(قورخانه^۱) نقد: ۲۲۳۲ ت و ۷۷۰۰ د، جنس ۷۸ خ و ۷۲ من.

(دفعه) مطابق دستورالعمل و از قرار برات به تاریخ شهر محرم الحرام ۱۳۱۳: نقد ۲۰۰۰ ت و ۷۶۲۵ د، جنس ۷۸ خ و ۷۲ من.

(دفعه) ابواب جمعی جناب جلالتمآب حاجی امین السلطنه؛ نقد ۱۳۳۹ ت و ۹ قران، جنس ۷۸ خ و ۷۲ من.

- ۱۱ نفر، ۸۱۹ ت و ۹ قران.

-- از بابت مواجب: ۴۳۲ ت و ۶ قران.

-- قیمت سیورسات: ۳۸۷ ت و ۳ قران.

- نقد: ۵۲۰ ت، جنس: ۷۸ خ و ۷۲ من.

-- میرزا حسین لشکرنویس؛ نقد: ۲۰۰ ت، جنس: ۳۹ خ و ۳۶ من.

-- ورثه حسین خان بابت آجودان باشی^۱؛ نقد: ۳۲۰ ت، جنس: ۳۹ خ و ۳۶ من.

(دفعه) ابواب جمعی سردار افخم: ۱۲ نفر، ۶۶۰ ت و ۴۶۲۵ د.

- از بابت مواجب: ۳۵۱ ت و ۱۲۵ د.

- قیمت سیورسات: ۳۰۹ ت و ۴۵۰۰ د.

(کسر)

قبض ابراز شده از بابت سید محمود نائب و غیره: ۶۵ ت و ۱۵۲۵ د.

سید محمود بابت خرج سیچقان ٹیل علاءالدوله: ۵۴ ت و ۶ قران. الباقی: ۱۰ ت و ۵۵۲۵ د.

الباقی نقد: ۱۹۳۵ ت و ۲۱۰۰ د، جنس: ۷۸ خ و ۷۲ من.

(دفعه) علاوه دستورالعمل از قرار برات: ۲۹۷ ت و ۴۹۷۰ د.

- (برات) به صیغه صرف^۲ آتشبازی شب عید مسعود مبارک اعلیحضرت اقدس همایونی و غیره به تاریخ شهر رمضان

۱۳۱۳: ۱۳۸ ت و ۸۱۵۰ د.

- (برات) به صیغه صرف مرمت تفنگ (...). دولخانه و یک عراده توپ اطریشی و غیره به تاریخ شهر ذی القعدة

۱۳۱۳: ۱۴۶ ت و ۶۸۲۰ د.

- (برات) به صیغه کرایه دواب جهت حمل باروط به جهت شلیک (...). و آق قلعه که از استرآباد حمل شده به تاریخ

شهر ذیحجه الحرام ۱۳۱۳: ۱۲ ت.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

۱. آجودان باشی مامور رسیدگی به وضعیت واحدها و قراولان حکومتی و همچنین بازرسی امور نظامی بود (مدرسی و دیگران، همان: ۱۳).

۲. تغییر، براتی است برای خرج معین (روستایی، همان: ۱۳۰).

(پیش کاران) ۱۷۶۴۹ ت و ۸۷۶۲ د.

(فوج)^۱ مسعود طهران مطابق دستورالعمل ۷۹۱ نفر، ۱۱۶۰۷ ت و ۷۹۵۰ د، (کسر) قبض ابراز شده: ۳۸۶ ت و ۷۹۲۵ د، الباقی از قرار برات: ۱۱۲۲۱ ت و ۲۵ د.

(برات) از بابت قیمت جیره و علیق هذه السنه رضا قلیخان سرهنگ به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳: ۱۲۱ ت و ۲ قران. جو: ۱۴ خ و ۱۶ من (فی) ۵ ت: ۷۰ ت و ۸ قران، غله: ۲۵ خ و ۲۰ من (فی) ۲ ت: ۵۰ ت و ۴ قران. (بروات) ۱۱۰۹۹ ت و ۸۰۲۵ د.

-- (برات) از بابت مواجب شش ماهه و تفاوت خدمت به تاریخ شهر ذی حجه الحرام ۱۳۱۳: ۳۴۵۹ ت و ۴۳۰۰ د.
-- (برات) از بابت قیمت جیره و علیق صاحب منصبان و سربازان ابواب جمعی سردار معظم شهر رمضان المبارک ۱۳۱۳: ۷۶۴۰ ت و ۳۷۲۵ د.

(فوج) هزارجریبی ابواب جمعی مقرب الخاقان علیقلی خان سرتیپ بابت مواجب و قیمت سیورسات مطابق دستورالعمل ۳۰۰ نفر: ۴۹۳۹ ت و ۴۳۰۰ د (کسر) قبض ابراز شده ۳۳۳۷ ت و ۷۵۳۱ د، الباقی از قرار یک طغرا برات به تاریخ شهر رجب ۱۳۱۳: ۱۶۰۱ ت و ۶۷۶۹ د.

(فوج) دودانگه ابواب جمعی محمدخان سرهنگ بابت مواجب و قیمت سیورسات از قرار یک طغرا برات به تاریخ شهر ربیع الثانی ۱۳۱۳: ۲۱۰۱ ت و ۶۷۵ د.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(فوج) حشمت سمنان و دامغان: ۲۷۲۶ ت و ۱۲۹۳ د.

(دفعه) فوج حشمت سمنان از بابت مواجب و قیمت سیورسات از قرار دو طغرا برات به مهر مهرآثار مبارک به تاریخ شهر ذیقعه الحرام ۱۳۱۳: ۱۹۴۰ ت و ۸۷۹۳ د.

- (برات) از بابت مواجب و تفاوت نشان ایام خدمت: ۵۷۴ ت و ۷۱۸۷ د.

- (برات) از بابت قیمت جیره و علیق الدواب ایام خدمت: ۱۳۶۶ ت و ۱۶۰۰ د.

۱. واحدی نسبتاً بزرگ، متشکل از تعدادی سرباز و یک فرمانده (فروغ اصفهانی، همان: ۴۳۳).

(دفعه) از بابت قیمت جیره هذه السنه قوی ئیل صاحب منصبان و سربازان فوج جمعیت دامغان از قرار برات به تاریخ شهر ذیقعدہ الحرام ۱۳۱۳: ۴۸۴ نفر مقررأ ۷۸۵ ت و ۲۵۰۰ د.

(خارج نظام^۱) نقد: ۳۸۱۲۱ ت و ۴۲۳۳ د، جنس: ۳۰۲ خروار و ۷۲ من مقررأ: بلده، ۳۱۱ خروار و ۱۸ من دفعه: بلده، ۲۲۴ خروار، دفعه: (تبریز؟ نیریز؟) ۷۸ خروار و ۷۲ من مقررأ: بلده ۸۷ خروار و ۱۸ من

(دفعه) مأمور از رکاب: ۳۶۸۵ ت و ۸۰۵۸ د.

(جماعت) شاهسون اینانلو بابت مواجب و قیمت سیورسات: ۴۸۱۲ ت و ۹ قران (کسر) قبض ابراز شده ۴۰۶۶ ت و ۱۶۶۷ د، الباقی از قرار برات: ۷۴۶ ت و ۷۳۳۳ د.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(برات) از بابت مواجب دو ماهه (...) ایام خدمت صاحب منصبان و سواره شاهسون از قرار برات به تاریخ شهر محرم ۱۳۱۳: ۲۱۹ نفر مقررأ دو ماهه ۵۴۳ ت و ۳۳۳۳ د.

(برات) قیمت جیره و علیق الدواب هذه السنه قوی ئیل صاحب منصبان و سواره شاهسون اینانلو از قرار برات به مهرآثار مبارک شهر ایضاً: ۲۰۳ ت و ۶ قران.

(جماعت) کلبادی و عمرانلو مطابق دستورالعمل: ۱۰۰ نفر، ۲۸۰۶ ت و ۶۶۰۰ د (کسر) قبض ابراز شده ۲۴۷۶ ت و ۳۴۷۵ د، الباقی از قرار برات به تاریخ شهر شوال المکرم ۱۳۱۳، ۹۴ نفر، جو یک روزه مقررأ: ۶۶ ت و ۲۰ س، علیق الدواب: ۱ خ و ۴۳ من مقررأ ۵۹ خ، ۳۲۸ ت و ۷۱۲۵ د.

(جماعت) شاهسون قورت بیگلو ابواب جمعی امیرالامراء العظام منصورالملک امیرتومان از قرار برات: ۲۵۰۲ ت و ۶۱۰۰ د.

- (برات) از بابت مواجب و تفاوت نشان سه ماهه تفاوت ایام خدمت هذه السنه قوی ئیل دویست نفر سواره شاهسون به تاریخ شهر شعبان معظم ۱۳۱۳: ۸۰۱ ت و ۶۲۲۵ د.

- (برات) از بابت قیمت جیره و علیق الدواب دویست نفر سوار ایضاً به تاریخ شهر ایضاً: ۱۷۰۰ ت و ۹۸۷۵ د.

۱. نظامیان روز مزد، موظفه (روستایی، همان: ۱۳۰).

(جماعت) سواره (بردینی؟) بابت قیمت جیره و علیق الدواب یک ماهه صاحب منصبان و سواره ابواب جمعی عمده الامراء العظام از قرار شباب خان میر پنجه از قرار یک طغرا برات به مهر مهرآثار مبارک به تاریخ شهر رمضان ۱۳۱۳: ۷۳ نفر مقررأ ۱۰۸ ت و ۱۵۰۰ د.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(دفعه) سواره و پیاده استرآباد مطابق خرج آمده دستورالعمل؛ نقد: ۳۵۱۱۱ ت و ۵۳۵۰ د، جنس: ۳۷۲ خ و ۳۸ من (کسر) نقد: ۶۷۵ ت و ۹۱۷۵ د، جنس: ۶۹ خ و ۶۶ من، الباقی؛ نقد: ۳۴۴۳۵ ت و ۶۱۷۵ د، جنس: ۳۰۲ خ و ۷۲ من.

(سواره) نقد: ۳۱۱۴۱ ت و ۷۸۵۰ د، جنس: ۲۹۱ ت و ۷۲ من.

- (برات) مواجب و خانواری هذه السنه قوی ئیل غلامان و سواره استرآباد به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳؛ نقد: ۲۱۴۸۸ ت و ۱۲۵۰ د، جنس: خانواری ۲۱۳ خ.

- (برات) مواجب هذه السنه غلامان یموت به تاریخ شهر شعبان معظم ۱۳۱۳؛ ۵۸۲ نفر مقررأ: ۹۶۵۳ ت و ۶۶۰۰ د.

- (برات) جیره و علیق الدواب هذه السنه قوی ئیل مقرب الخاقان عبدالصمدخان سرتیپ به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳؛ ۷۸ خ و ۷۲ من.

(پیاده) ایرانی و بلوچ و غیره بابت مواجب و خانواری هذه السنه قوی ئیل مطابق خرج آمده دستورالعمل و از قرار یک طغرا برات به مهر مهرآثار مبارک به تاریخ شهر شعبان معظم ۱۳۱۳؛ ۲۳۷ نفر مقررأ، نقد: ۳۲۹۳ ت و ۸۳۲۵ د، جنس: خانواری ۱۱ خ.

(دفعه) استصوابی^۱ و غیره؛ نقد: ۷۳۲ ت و ۸۳۳۳ د، جنس: ۵۳۳ خ و ۱۳ من و ۸ س.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(بابت) استصوابی مطابق دستورالعمل؛ نقد: ۴۹۱ ت و ۳۳۳۳ د، جنس: ۵۳۳ خ و ۱۳ من و ۸ س.

- استصوابی: ۱۱۸ ت. محصل محاسبات: ۲۴ ت، مستوفی ضابط اسناد خرج: ۴۰ ت، ناظم دربار: ۱۰ ت، عزب باشی: ۱۲ ت، محررین دفتر خانه مبارکه: ۳۲ ت، ندارد.

۱. نوعی مستمری (روستایی، همان: ۱۲۹).

- حق الحکومه؛ نقد: ۳۷۳ ت و ۳۳۳۳ د، جنس: ۵۳۳ خ و ۱۳ من و ۸ س.

(بابت) علاوه بر دستورالعمل از قرار برات: ۲۴۱ ت و ۵ قران.

- (برات) به صیغه عوض اسقاط است فرج اله بیگ و کلباسی و سید بیگ سواره قزاق به تاریخ شهر صفرالمظفر ۱۳۱۳ دو نفر مقررأ ۳۰ ت.

- (برات) به صیغه عوض اسقاط است سواره قراجورلوی خوار ورامین به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳: ۵۴ ت.

- (برات) به صیغه عوض اسقاط اسبان غلامان مخصوص ناصری ابواب جمعی سردار معظم که در مأموریت استرآباد اسبان آنها اسقاط شده به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳: ۹ نفر ۱۲۱ ت و ۵ قران.

- (برات) به صیغه عوض اسقاط است سواره اوصانلوی خوار به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۱۳: ۶ نفر مقررأ ۳۶ ت.

(مخارج ولایتی) نقد: ۵۳۷۱ ت و ۲۵۰۶ د، جنس شلتوک ۴۱۲۳ خ و ۱۳ من و ۱۵ س، ابریشم ۱ من

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(تیول) نقد: ۳۲۳ ت و ۸۸۱۰ د، جنس: شلتوک ۳۴۴ خ و ۱۷ من و ۳۲ س، ابریشم ۱ من.

(دفعه) نقد: ۲۳۷ ت و ۸۸۱۰ د، جنس: ۲۵۵ خ و ۷ من.

- (دفعه) جناب جلالتمآب انتظام الدوله بابت بندر جز؛ نقد: ۲۳۰ ت، جنس: ۴۶۲ خ (فی) ۲ خ، ۲۳۱ خ.

- (دفعه) میرزا عبدالرسول مشهور به قبله از بابت خاصه رود؛ نقد: ۷ ت و ۸۸۱۰ د، جنس: ۲۴ خ و ۷ من.

(دفعه) نقد: ۱۰۷ ت و ۵ قران، جنس: شلتوک ۱۱۱ خ و ۲۳ من و ۲۰ س، ابریشم ۱ من و ۱۲ س.

- ورثه آقا سید احمد. نقد: ۳ ت و ۱۲۵۰ د، جنس: شلتوک ۲۳ خ و ۳۰ من، ابریشم ۱ من و ۱۲ س.

- میرزا سعداله خان و غیره. نقد: ۴۱ ت و ۸۷۵۰ د، جنس: ۱۳ خ و ۲۰ من.

- ورثه محمدباقر خان: ۵۲ خ و ۳۳ من و ۲۰ س.

- ورثه مرحوم میرزا جعفر خان: ۱۲ خ.

- ورثه حاجی ملا باقر: ۶۲ ت و ۵ قران.

- ورثه سید قلیخان: ۹ خ و ۲۰ من.

(کسر) رسوم^۱ و غیره، نقد: ۲۱ ت و ۵ قران، جنس: شلتوک ۲۲ خ و ۱۲ من و ۲۸ س، ابریشم ۱۲ س.

الباقی؛ نقد: ۸۶ ت، جنس شلتوک ۸۹ خ و ۱۰ من و ۳۲ س، ابریشم ۱ من.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(تخفیفات^۲ و غیره) نقد: ۱۵۲۵ ت و ۴۵۶ د، جنس: ۱۹۴۷ خ و ۱۶ من و ۷ س.

(تخفیف) نقد: ۱۵۲۵ ت و ۴۵۶ د، جنس: ۱۵۵۴ خ و ۳۶ من و ۲۰ س.

- (دفعه) نقد: ۴۹ ت و ۴۵۶ د، جنس: ۱۱۴۴ خ و ۳۵ من و ۲۰ س.

-- خالصه جات: ۱۰۰۰ خ، سرخانکلاته^۳ و لاملیک: ۳۴ ت و ۶۸۷۵ د، نوده؛ نقد: ۱۴ ت و ۳۵۸۱ د، جنس: ۴۴ خ و ۳۵ من و ۲۰ س، ورثه ملک قاسم فندرسکی: ۱۰۰ خ.

- (دفعه) نقد: ۱۴۷۶ ت، جنس: ۴۱۰ خ.

-- جز^۴ و انزان^۵: ۳۲۶ ت، هسینکه و لیوان^۶ و غیره: ۳۰۰ ت، فندرسک^۷ و کهار: ۴۱۰ خ، اجاره چوب آلات: ۸۵۰ ت.

(دفعه) مال الاجاره و غیره: ۳۹۲ خ و ۲۰ من و ۲۷ س.

- مال الاجاره که در حشو جمع شده و علیحده به خرج می آید: ۲۹۷ خ و ۲۰ من و ۲۷ س.

۱. حق العمل درباری (روستایی، ۱۴۰۲: ۱۳۰).

۲. آنچه وضع کنند بر استمرار (دهخدا).

۳. سرخانکلاته شهری از توابع بخش بهاران استان گلستان.

۴. منظور بندر گز است. مرکز شهرستان بندر گز در غرب استان گلستان.

۵. یکی از دهستانهای بخش بندر گز شهرستان گرگان که در حومه بندر گز و در طرفین راه شوسه گرگان به بهشهر واقع است.

۶. دهستانی از توابع بخش نوکنده استان گلستان.

۷. یکی از بخشهای شهرستان رامیان در استان گلستان.

-- اورسه و محمودآباد: ۲۲ خ، کرد محله و بن کلاته^۱: ۸۳ خ، میر محله^۲ و سرخانکلاته: ۱۲۰ خ، نوکنده^۳ ایران: ۳۲ خ، لاملیک و بانعمان^۴: ۳۳ ت و ۲۰ من و ۲۷ س، زیارت خاصه رود^۵: ۷ خ.

- سادات سر انگشتر از بابت آب رودخانه معروف تورنگ^۶: ۹۵ خ.

(صرف^۷) و غیره مطابق دستورالعمل؛ نقد: ۱۳۰ ت، جنس: ۱۶ خ و ۵ من و ۱۱ س.

- صرف تعزیه داری حضرت خامس آل عبا علیه السلام: ۵۰ ت.

- صرف چاپارخانه و غیره؛ نقد: ۵۴ ت، جنس: ۱۶ خ و ۵ من و ۱۱ س.

- ۲۶ ت، (...) آن را به ایامی: ۸ ت، بابت کرایه خانه: ۱۸ ت.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(مقرری^۸) از قرار دستورالعمل؛ نقد: ۲۳۰۶ ت و ۳۲۰۰ د، جنس: ۶۸۸ خ و ۱۲ من.

(خوانین) نقد: ۱۲۲۸ ت و ۱۲۰۰ د، جنس: ۵۳۲ خ و ۴۸ من.

(دفعه) نقد: ۶۷۲ ت و ۶۲۰۰ د، جنس: ۴۸۳ خ و ۳۲ من.

ورثه مرحوم میرزا علینقی خان. نقد: ۴۵ ت و ۱۲۰۰ د، جنس: ۲۶۰ خ و ۳۲ من، عبدالصمدخان؛ نقد: ۹۳ ت و ۶ قران، جنس: ۱۶۰ خ، محمد خان (نمکتی؟): ۲۸ خ و ۲۸ من، محمدحسن خان قاجار: ۸۰ ت، علی اکبر خان موسوم به نظرخان؛ نقد: ۴۴ ت و ۶ قران، جنس: ۱۱ خ و ۳۵ من، هادی خان و غلامحسین خان؛ نقد: ۸۰ ت،

۱. شاید منظور آب بندان بن کلاته است که در فاصله پنج کیلومتری جنوب شرقی شهرستان کردکوی استان گلستان قرار دارد.

۲. روستایی از توابع بخش بهاران شهرستان گرگان است.

۳. یکی از بخش های شهرستان بندرگز در استان گلستان.

۴. دهی است از دهات سدن رستاق استان گلستان.

۵. دهی از دهستان استرآباد رستاق است که در بخش مرکزی شهرستان گرگان واقع است.

۶. از توابع روستای ده چناسک شهرستان مینودشت استان گلستان.

۷. آن چه در بیوتات و غیره خرج شود یا آن چه در غیر ماکولات مثل عمارت و اسباب و ملبوسات خرج شود (فروغ اصفهانی، همان: ۲۴۸).

۸. آن چه در وجه عمل برقرار داشته باشد (فروغ اصفهانی، همان: ۲۴۸).

جنس: ۱۰ خ و ۱۲ من، علی اصغر خان؛ نقد: ۸۰ ت، جنس: ۱۱ خ و ۳۵ من، طاهر خان و یحیی خان: ۸۰ ت، محمد آقا: ۲۴ ت، علیرضا خان: ۲۵ ت و ۶ قران، عبدالله خان: ۴۰ ت، ذوالفقار خان: ۸۰ ت.

(دفعه) نقد: ۵۵۵ ت و ۵ قران، جنس: ۴۹ خ و ۱۶ من.

محمد باقر خان بابت مواجب و قیمت سیورسات: ۲۴۱ ت و ۵ قران، حسین خان؛ نقد: ۱۲۰ ت، جنس: ۱۷ خ و ۱۶ من، حمزه خان و محمدرضا خان: ۸۰ ت، محسن خان: ۳۰ ت، هاشم خان؛ نقد: ۶ ت، جنس: ۱۶ خ، بدر خان یموت؛ نقد: ۸۰ ت، جنس: ۱۶ خ.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(سایر) نقد: ۱۰۷۶ ت و ۲ قران، جنس: ۱۵۵ خ و ۴ من.

(دفعه) نقد: ۱۱۰۱ ت و ۵ قران، جنس: ۶۸ خ و ۳۵ من.

میرزا یوسف: ۱۰۰ ت. ورثه میرزا نجفقلی: ۱۰۰ ت. میرزا سید رضا: ۷۵ ت. میرزا مرتضی: ۲۰ ت. ملک حسن و ملک حبیب اله دو نفر مقررأ ۱۰۰ ت. ۷۸ ت؛ قاسم آقا: ۲۸ ت، غلامرضا خان: ۵۰ ت. ورثه حاجی محمد تقی خان: ۴۵ ت و ۵ قران. میرزا مصطفی: ۱۱ ت. خانم بالا خانم: ۵۰. آقا رضا و محمد باقر سرهنگ: ۵۰ ت. صبایای میرزا رحیم: ۵۰ ت. آقا رفیع کدخدا: ۲۰ ت. سید نصرالله خان سرهنگ؛ نقد: ۱۴۵ ت، جنس: ۱۰ خ. باغبان و سرایدار عمارت دولتی استرآباد ۶ نفر مقررأ، نقد: ۱۵۰ ت، جنس: ۲۲ خ و ۲۰ من. ۱۱۰ ت، عمارت نقاره خانه: ۱۰۰ ت، غلام باشی: ۱۰ ت. برادرزاده حاجی یوسف کلانتر: ۳۶ ت و ۱۵ من.

(کسر) رسوم دو عشر و غیره؛ نقد: ۲۸۳ ت و ۳ قران، جنس: ۱۳ خ و ۳۱ من، بابت رسوم دو عشر؛ نقد: ۲۲۰ ت و ۳ قران، جنس: ۱۳ خ و ۳۱ من، بابت میرزا سید رضا دو قبض ابراز شده: ۷۵ ت مقررأ ۶۰ ت.

الباقی؛ نقد: ۸۲۱ ت و ۲ قران، جنس: ۵۵ خ و ۴ من.

(دفعه) نقد: ۲۵۵ ت، جنس: ۱۰۰ خ.

شیخ محمد رضا: ۷۰ ت. آقا سید عباس: ۶۰ ت. (...)(...): ۱۰ خ. آقا خان یموت: ۱۰ خ. حاجی محمد خان سرهنگ: ۱۰۰ ت. نورقلی خان: ۲۵ ت. حاجی (عاشور؟): ۴۰ خ. حاجی آخوند قاضی: ۴۰ خ.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(مستمری^۱) نقد: ۱۰۸۸ ت و ۴۰ د، جنس: ۱۱۲۸ خ و ۱۲ من.

- مطابق دستورالعمل و از قرار یک طغرا برات به مهر مهرآثار مبارک به تاریخ شهر ذیقعدہ ۱۳۱۳؛ نقد: ۱۰۸۸ ت و ۴۰ د، جنس: ۱۱۰۸ خ و ۱۲ من.

- از بابت مستمری سید محمود و سید محمد ولدان مرحوم سید قوام الدین که در دستورالعمل سهواً رسوم موضوع شده: ۱۰۰ خ مقررأ ۲۰ خ.

الباقی زیاده: ۴۹۲۰ ت و ۷۷۲۹ د مقررأ ۳۷۱۷ خ و ۱۲ من و ۲۳ س.

(المقرر) قیمت از قرار خرواری دو تومان مطابق دستورالعمل ۳۷۱۷ خ و ۱۲ من و ۲۳ س (فی) ۲ تومان، ۷۴۳۴ ت و ۲۴۴۶ د.

(صرف) خرج از بابت زیاده حشوی و غیره: ۵۶۳۵ ت و ۷۲۹ د.

زیاده حشو: ۴۹۲۰ ت و ۷۷۲۹ د.

جیره و علیق الدواب شاهسون اینانلو از قرار یک طغرا برات به تاریخ شهر محرم ۱۳۱۶ که در اصل خرج منظور و ضبط شده ۹۱۷ ت و ۷ قران (کسر) در اصل خرج منظور شده: ۲۰۳ ت و ۴ قران.

الباقی که سهواً از قلم افتاده: ۷۱۴ ت و ۳ قران.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

(صرف) الباقی: ۱۷۹۹ ت و ۱۷۱۷ د.

مهر بیضی شکل با نقش: وزیر دفتر

حاشیه: اسناد خرج کتابچه در مجلس تحقیق دفترخانه مبارکه مقابله و رسیدگی شد.

[مهر]: عین الممالک، [مهر]: محمدعلی بن محمود

۱. مستمری آنچه از نقد یا جنس به طور استمرار ماهانه یا سالانه دهند (دهخدا).

حاشیه: اسناد خرج مفاصا حساب قوی ثیل خیرت دلیل استرآباد و گرگان ابواب جمعی جناب مستطاب اشرف امجد والا سپهسالار وزیر جنگ در دفترخانه مبارکه ملاحظه و تحویل^۱ این بنده درگاه شد شهر ذیحجه ۱۳۱۹.

[مهر]: علیرضا بن محمود.

نتیجه گیری

کتابچه های سیاقی، گنجینه هایی ارزشمند برای شناخت تاریخ اجتماعی و اقتصادی دوره قاجار هستند. این اسناد مالی که به شیوه دیوانی و با خط سیاق نوشته شده اند، به دلیل ماهیت اقتصادی، اطلاعات دست اولی درباره وضعیت مالی حکومت و زندگی مردم عادی در آن دوره ارائه می دهند. روند کار مالی در دوره قاجار به این صورت بود که دستورالعمل های مالیاتی از دیوان استیفا به ایالت ها فرستاده می شد و در ایالت ها به صورت تفکیک شده (نقدی و جنسی) در مفاصا ثبت می گردید. این مفاصا اغلب با برآوردهای اولیه دیوان تفاوت داشت. بررسی هزینه های ثبت شده در این دفاتر، به وضوح ارتباط تنگاتنگ اقتصاد و جامعه قاجار را نشان می دهد. با تحلیل هزینه ها، مشخص شد که **اولین** اولویت مالی حکومت قاجار در این ولایت، مصارف دیوانی بوده که شامل هزینه های مربوط به حقوق حاکم و کارمندان دولتی و همچنین درآمد کدخدایان (که خود مسئول جمع آوری مالیات بودند) می شد. از این مصارف دیوانی کمترین سهم بودجه نیز به اهل قلم، پزشکان، کارگران و پروژه های عمرانی ولایت تخصیص یافته بود. نکته قابل توجه این است که با وجود تمرکز مالیات بر کشاورزی، هیچ هزینه ای برای حمایت از کشاورزان یا بهبود این بخش در دفاتر دیده نمی شود. **دومین** اولویت مخارج، هزینه های اضافی و یا به اصطلاح تحمیلی بودند که شامل مواجب، مقرری ها، حوالجات و سیورسات های متعدد که به تعداد زیادی از افراد از جمله خوانین، تیولداران، مالکان و علما تعلق می گرفت و از محل درآمد ایالت پرداخت می گردید. **سومین** هزینه به دست آمده مربوط به مصارف قشون که شامل عالی شان، اهل نظام، سواره نظام، پیاده نظام و قورخانه بود. علاوه بر هزینه های رسمی، نوع دیگری از مخارج به نام «مخارج تحمیلی» در این اسناد وجود دارد. این مخارج شامل حواله هایی بود که بدون برنامه ریزی قبلی بر بودجه ولایات نوشته می شد و می توان آن ها را تحمیلی ترین هزینه ها در دوره قاجار دانست. این پرداخت ها، بخشی از عرف مالی آن زمان شده بود و در محاسبات رسمی نیز ثبت می گردید. تحلیل این اسناد نشان می دهد که درآمد حکومت عمدتاً از مالیات های دریافتی از دهقانان و روستاییان تأمین می شد، در حالی که طبقات حاکم و بزرگان از پرداخت مالیات معاف بودند و حتی از حکومت حقوق دریافت

۱. آنچه خریده تحویل صاحب جمعان دیوان نمایند (روستایی، همان: ۱۳۰).

می کردند. با این حال، وجود هزینه های تحمیلی و بی حساب و کتاب مانند کمک های مالی به افراد خاص، توازن مالی حکومت ها را به شدت برهم می زد و آن ها را در حفظ تعادل میان دخل و خرج با چالش مواجه می ساخت. این اسناد، تاریخ اقتصادی قاجار را بدون ابهام و با جزئیات کامل، پیش روی پژوهشگران قرار می دهند.

منابع و مأخذ

نسخ خطی

(۱) سعادت نامه (رساله فلکیه)، عبدالله بن علی فلک علای تبریزی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی (کمام)، شماره بازیابی ۶۵۴۱.

اسناد

(۱) کتابچه جمع و خرج قوی ئیل استرآباد و گرگان ابواب جمعی نواب اشرف والا سپهسالار، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، شماره بازیابی ۹۱۶۱.

(۲) مؤسسه تاریخ معاصر ایران، مجموعه ق، سند شماره ۶۸.

کتاب

- (۱) آبوت، کیث ادوارد (۱۳۶۹)، شهرها و تجارت ایران در دوره قاجار، گزارش کنسول آبوت از اقتصاد و جامعه ایران (۱۸۴۷-۱۸۶۶م)، ترجمه سید عبدالحسین رئیس السادات، تهران: امیرکبیر.
- (۲) آدمیت، فریدون (۱۳۵۱)، اندیشه ترقی و حکومت قانون در عصر سپهسالار، تهران: خوارزمی.
- (۳) اعتمادالسلطنه، محمدحسن (۱۳۴۵)، روزنامه خاطرات، به کوشش ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.
- (۴) ----- (۱۳۶۳)، المآثر و الآثار، ج ۱، به کوشش ایرج افشار، تهران: انتشارات اساطیر.
- (۵) بارنز، آکس (۱۳۶۶)، سفرنامه بارنز، سفر به ایران در عهد فتحعلیشاه قاجار، ترجمه حسن سلطانی فر، انتشارات آستان قدس رضوی.
- (۶) بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران، تهران، ج ۳، تهران: زوار، بی تا.
- (۷) بهلر (۲۵۳۶)، سفرنامه بهلر (جغرافیای رشت و مازندران)، به کوشش علی اکبر خداپرست، توس.
- (۸) بیانی، بهمن (۱۳۹۱)، کتابچه جمع و خرج کل هذه السنة ایت ایل ممالک محروسه مطابق سنه ۱۳۰۴ هجری، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱.
- (۹) پورشافعی، مجید (۱۳۸۵)، اقتصاد کوچه، گزارش پول ملی ایران، هزینه های زندگی و دستمزدها، تهران: گام نو.

- ۱۰) تفرشی، خلاصه السياق (سنگی)، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، شماره بازیابی ۹۵۶۳-۶.
- ۱۱) جمال زاده، سید محمد علی (۱۳۶۲)، گنج شایگان، چاپ اول، تهران: کتاب تهران.
- ۱۲) خانی زاده، مهدی و حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۴)، «سازمان و تشکیلات داخلی قشون دوره قاجار با تکیه بر مجموعه حسن زاده موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی»، گنجینه اسناد، سال بیستم و پنجم، دفتر سوم.
- ۱۳) ذبیحی، مسیح (۱۳۴۸)، استرآباد نامه، باهمکاری ایرج افشار و محمد تقی دانش پژوه، تهران: انتشارات فرهنگ ایران زمین.
- ۱۴) رابینو، ه ل (۱۳۶۵)، مازندران و استرآباد، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۱۵) رزم آرا، علی (۱۳۲۰)، جغرافیای نظامی ایران، گرگان و دریای خزر، تهران: بی نا.
- ۱۶) رشتی، میرزا ابراهیم (۱۳۵۵)، سفرنامه استرآباد، مازندران و گیلان، به کوشش م، گلزاری، بنیاد فرهنگ ایران.
- ۱۷) رضایی، امید (۱۳۹۰)، درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۱۸) روستایی، محسن (۱۳۹۵)، ادبیات تاریخی و دیوان سالاری ایران، عهد مغول تا سرآغاز دولت صفویه، با تکیه بر متون نثر فارسی و اسناد مکتوب تاریخی و محوریت بررسی لغات و اصطلاحات دیوانی-اجتماعی و سندشناسی (قرن هفتم تا پایان قرن نهم هجری)، تهران، موسسه و انتشارات ندای تاریخ.
- ۱۹) ----- (۱۴۰۲)، محمودخان احتشام السلطنه و بازخوانی کتابچه سیاقیه جمع و خرج دارالسعاده زنجان، عهد ناصری ۱۳۱۱ ه.ق، تهران: مهراندیش، ۱۴۰۲، ۱۲۹.
- ۲۰) شهبازی فراهانی، داریوش (۱۳۸۰)، تاریخ سکه در دوران قاجاریه. تهران: بورکهای.
- ۲۱) شوقی، عباس، (۱۳۱۴)، دشت گرگان، ناشر مؤسسه خاور.
- ۲۲) صحت منش، رضا، دستوان، احمد، آقاییگی پور، مصطفی (۱۴۰۱)، «بررسی و تحلیل کتابچه های مالیاتی جمع و خرج ایالت همدان و قراغوزلو در سال های ۱۳۰۴ و ۱۳۰۶ ق»، پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی، سال ۵۵، شماره اول.
- ۲۳) صفی نژاد، جواد (۱۳۸۷)، کوششی در آموزش خط سیاق. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- ۲۴) طاهری، ابوالقاسم (۱۳۴۷)، جغرافیای تاریخی گیلان، مازندران، آذربایجان از نظر جهانگردان، انتشارات شورای مرکزی جشن شاهنشاهی ایران.
- ۲۵) عیسوی، چارلز (۱۳۶۲)، تاریخ اقتصادی ایران (قاجاریه ۱۳۳۲-۱۲۱۵ ق)، ترجمه یعقوب آژند، نشر گستره.

- ۲۶) فروغی اصفهانی، محمد مهدی (۱۳۷۸)، فروغستان، به کوشش ایرج افشار، تهران: میراث مکتوب.
- ۲۷) فلور، ویلم (۱۳۹۱)، اوزان و مقیاس ها در عصر قاجار، ترجمه مصطفی نامداری منفرد، تهران: آبادبوم.
- ۲۸) قورخانچی (صولت نظام)، محمد علی (۱۳۶۰)، نخبه سیفیه، منصوره اتحادیه، تهران: نشر تاریخ ایران.
- ۲۹) کاظم بیگی، محمدعلی (۱۴۰۰)، مخالفت با سوء مدیریت در ایران عصر قاجاریه: شورش در استرآباد (۱۳۱۰ق/۱۸۹۲م)، تحقیقات تاریخ اجتماعی، سال ۱۱، شماره ۲.
- ۳۰) ----- (۱۳۸۹)، روسیه، دریای مازندران و استرآباد؛ گزارش تایلور تامسون وابسته نمایندگی سیاسی بریتانیا در تهران (۱۸ ربیع الثانی ۱۲۶۲هـ.ق/ ۱۵ آوریل ۱۸۴۶م)، ترجمه محمدعلی کاظم بیگی، فصلنامه مطالعات تاریخی، سال هفتم، شماره ۲۸.
- ۳۱) کاظم بیگی، محمدعلی و سید مصطفی حسینی (۱۳۹۰)، «مالیات و هزینه های ولایت در دوره قاجاریه: کتابچه دستورالعمل جمع و خرج بسطام و شاهرود (۱۲۹۴-۱۲۹۵ق)»، تاریخ و تمدن اسلامی، سال هفتم، شماره سیزدهم.
- ۳۲) کرزن، جورج ناتانیل (۱۳۷۳)، ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، ج ۱ و ۲، تهران، علمی و فرهنگی.
- ۳۳) لمبتون، ا. ک. س (۱۳۶۲)، مالک و زارع در ایران، ترجمه منوچهر امیری، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۳۴) ----- (۱۳۸۸)، زمینداری و درآمد ارضی و اداره امور مالی در سده نوزدهم: در: تاریخ ایران کمبریج، دوره افشار، زند و قاجار. به سرپرستی پیر آوری. ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران: جامی.
- ۳۵) لیتن، ویلهم (۱۳۶۷)، ایران از نفوذ مسالمت آمیز تا تحت الحمایگی (۱۸۶۰-۱۹۱۹م)، ترجمه مریم میراحمدی، تهران: انتشارات معین.
- ۳۶) مستوفی، عبدالله (۱۳۷۱)، شرح زندگانی من، تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه، ج ۱، تهران: زوار.
- ۳۷) مصدق، محمد (۱۳۶۶)، خاطرات و تألمات دکتر محمد مصدق، با مقدمه غلامحسین مصدق، به کوشش ایرج افشار، انتشارات علمی فرهنگی.
- ۳۸) معین، محمد (۱۳۴۲-۱۳۵۳)، فرهنگ فارسی معین، ج ۶، تهران: امیرکبیر.
- ۳۹) مکنزی، چارلز فرانسیس (۱۳۵۹)، سفرنامه شمالی، منصوره اتحادیه (نظام مافی)، تهران: گستره.
- ۴۰) ملک المورخین، عبدالحسین خان (۱۳۸۶)، مرآت الوقایع مظفری، ج ۲، به کوشش عبدالحسین نوایی، تهران: میراث مکتوب.

- ۴۱) ملگونف، گریگوری والریانوویچ (۱۳۷۶)، کرانه های جنوبی دریای خزر، یا استان های شمالی ایران، ترجمه امیر هوشنگ امینی، تهران: بی نا.
- ۴۲) موریه، جیمز (۱۳۸۶)، سفرنامه جیمز موریه (سفر دوم)، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: توس.
- ۴۳) میرزا ابراهیم (۲۵۳۵)، سفرنامه استرآباد و مازندران و گیلان، به کوشش مسعود گلزاری، تهران: بنیاد فرهنگی ایران.
- ۴۴) نیستانی، جواد (۱۳۸۹)، گلستانه، نشر پیک ریحان.

پیوست ها:

